

**ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ
ARAŞTIRMA MERKEZİ**

**II. ULUSLARARASI TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ
VE BÜYÜK GÜÇLER SEPMOZYUMU**

(6-8 MAYIS 2015- ERZURUM/TÜRKİYE)

I. CİLT

**SECOND INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON
TURKISH-ARMENIAN RELATIONS
AND
GREAT POWERS**

(6-8 MAY 2015 ERZURUM/TURKEY)

VOLUME I

EDİTÖRLER/EDITORS

Doç. Dr. Tolga BAŞAK
Yrd. Doç. Dr. Mevlüt YÜKSEL

**ATATÜRK
ÜNİVERSİTESİ**

©2016 Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü

Bu eserin tüm yayın hakları, Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü'ne aittir. Yayıncının yazılı izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama taşınamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Eser Adı:

II. ULUSLARARASI TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ
VE BÜYÜK GÜÇLER SEPMOZYUMU
(6-8 MAYIS 2015- ERZURUM/TÜRKİYE)

I. CİLT

SECOND INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON
TURKISH-ARMENIAN RELATIONS
AND
GREAT POWERS
(6-8 MAY 2015 ERZURUM/TURKEY)

VOLUME I

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI NO: 1201

ISBN NO:

978 - 975 - 442 - 884 - 1 (Tk)

978 - 975 - 442 - 885 - 8 (1.c)

EDİTÖRLER/EDITORS

Doç. Dr. Tolga BAŞAK

Yrd. Doç. Dr. Mevlüt YÜKSEL

Bu kitapta yer alan tüm yazıların dil, bilim ve hukuk açısından sorumluluğu yazarlarına aittir.

“ Tanıtım Nüshasıdır. Para ile Satılamaz.”

Kapak & Sayfa Tasarım : Halime GÜLOĞLU

BASKI : MEGA OFSET

Rant Tesisleri Zemin Kat No:27 Yakutiye / ERZURUM

Tel: 0442 233 96 96 / 234 60 76

SEMPOZYUM BAŞKANI

Prof. Dr. Hikmet KOÇAK
Atatürk Üniversitesi Rektörü

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU
Prof. Dr. Selami KILIÇ
Doç. Dr. Mustafa ARIK
Doç. Dr. Tolga BAŞAK
Yrd. Doç. Dr. Savaş EĞİLMEZ
Yrd. Doç. Dr. Mevlüt YÜKSEL
Arş. Gör. İsmail AVCU
Uzm. Aslan Yavuz ŞİR
Okt. M. Zeki KOTAN
Okt. Burak KAZAN
Özkan DAYI

SEMPOZYUM SEKRETERYASI

Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU
(Atatürk Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Müdürü)

Doç. Dr. Tolga BAŞAK
(Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi)

Yrd. Doç. Dr. Mevlüt YÜKSEL
(Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi)

SEMPOZYUM BİLİM VE DANIŞMA KURULU

- Alev KILIÇ (E. Büyükelçi-Avrasya İncelemeleri Merkezi Başkanı)
Prof. Dr. Ali Sinan BİLGİLİ (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Besim ÖZCAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Betül ASLAN (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Bilal N. ŞİMŞİR (E. Büyükelçi-Avrasya İncelemeleri Merkezi)
Prof. Dr. Cemil HASANLI (Hazar Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Enis ŞAHİN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdal AÇIKSES (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ersin GÜLSOY (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Hale ŞIVGIN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Halil BAL (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Atatürk Üniversitesi-Türk Tarih Kurumu) Prof.
Dr. Justin McCARTHY (Louisville University ABD)
Prof. Dr. Kamer KASIM (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Prof. Dr. Karl SHOEMAKER (University of Wisconsin-Madison)
Prof. Dr. Kerem KARABULUT (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet TAKKAÇ (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Musa QASIMLI (Bakü Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN (Yıldırım Bayezid Üniversitesi)
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN (Ankara Üniversitesi)
Ömer Engin LÜTEM (E. Büyükelçi-Avrasya İncelemeleri Merkezi)
Prof. Dr. Ömer TURAN (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Selami KILIÇ (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Selçuk GÜNAY (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Selçuk URAL (Kafkas Üniversitesi)
Prof. Dr. Solmaz RÜSTEMOVA TOHİDİ (Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi)
Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Taha Niyazi KARACA (Bozok Üniversitesi)
Prof. Dr. Turhan KAÇAR (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Ulvi KESER (Girne Amerikan Üniversitesi)
Prof. Dr. Yavuz ASLAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf SARINAY (TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi)
Doç. Dr. Barış ÖZDAL (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Gaffar ÇAKMAKLI MEHDİYEV (Erciyes Üniversitesi)
Doç. Dr. Liliana Elena BOSCAN (Bucharest University)
Doç. Dr. Nejlâ GÜNAY (Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Salim GÖKÇEN (Erzincan Üniversitesi)
Doç. Dr. Tolga BAŞAK (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Ümit KILIÇ (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Yıldız DEVECİ BOZKUŞ (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Cemil KUTLU (Atatürk Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mevlüt YÜKSEL (Atatürk Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Chirstopher GUNN (Coastal Carolina University)
Yrd. Doç. Dr. Yasin TOPALOĞLU (Atatürk Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ

(15)

SEPMOZYUM AÇILIŞ KONUŞMASI Ömer Engin LÜTEM

Emekli Büyükelçi, AVİM Onursal Başkanı
Türk-Ermeni Anlaşmazlığının Temel Konuları
(17)

BİLDİRİLER

I. OTURUM/6 Mayıs 2015

Atatürk Üniversitesi Kültür ve Gösteri Merkezi /14:00-15:30

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ
(Oturum Başkanı)

Prof. Dr. Yusuf SARINAY
24 Nisan 1915'te Ne Oldu?
(23)

Alev KILIÇ / Emekli Büyükelçi ve AVİM Başkanı (Bildiri Metni Ulaşmadı)
Ermeni İddialarının 100.Yılda Ulaştığı Düzeyin ve Etkilerinin Genel Değerlendirmesi

Dr. Mehmet PERİNÇEK

Garegin Njde, Ermeni Milliyetçi Hareketi ve Büyük Güçler
(35)

II. OTURUM/6 Mayıs 2015

A Salonu/14:00-15:30

Prof. Dr. Betül ASLAN
(Oturum Başkanı)

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ - Yrd. Doç. Dr. İsmail KÖSE
Lozan Antlaşması Sonrası ABD'deki Ermeni Faaliyetleri
(57)

Prof. Dr. Haluk SELVİ

Ermeni Sorununun Ortaya Çıkaran Faktör Olarak Misyonerlik
(77)

Prof. Dr. Halil BAL (Bildiri Metni Ulaşmadı)

I. Dünya Savaşı Sırasında Ermenilerin Büyük Ermenistan Projesi

Yrd. Doç. Dr. Recep ÇELİK

Ermenileri Sevk ve İskâna Götüren Süreç
(103)

III. OTURUM/6 Mayıs 2015

B Salonu/14:00-15:30

Prof. Dr. Yavuz ASLAN

(Oturum Başkanı)

Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Bildiri Metni Ulaşmadı)

I. Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Ermenilerin Müslümanlaştırılması Meselesi
Hakkında Bazı Düşünceler

Prof. Dr. Osman AKANDERE

Sevr Antlaşması'nın Ermenilerle İlgili Hükümleri
(128)

Doç. Dr. Zehra ARSLAN - Yrd. Doç. Dr. Gülşah KURT GÜVELOĞLU

Atatürk Döneminde Ermeni Emval-i Metrukelerine Dair Alınan Kararlar ve Ermeni
Cemaati İle İlişkiler (1923-1938)
(143)

Doç. Dr. Tolga BAŞAK

Mondros Mütarekesi ve Ermeni Sorunu
(161)

IV. OTURUM/6 Mayıs 2015

C Salonu/14:00-15:30

Doç. Dr. Ersin GÜLSOY

(Oturum Başkanı)

Yrd. Doç. Dr. Ahmet TOKSOY

Selçuklu-Bizans Mücadelesinin Ermeniler Üzerine Etkisi
(229)

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin KAYHAN

XIV. Yüzyılda Türk - Ermeni İlişkileri: Beylikler ve Ermeniler
(249)

Yrd. Doç. Dr. Gonca SUTAY

İrminiye'ye İlk İslam Fetihlerinde İyaz B. Ganem ve Habib B. Mesleme
(261)

V. OTURUM/ 6 Mayıs 2015

Atatürk Üniversitesi Kültür ve Gösteri Merkezi 15:45-17:30

Prof. Dr. Yusuf SARINAY

(Oturum Başkanı)

Prof. Dr. Kerem KARABULUT- Öğr. Gör. Alper YALÇIN

Ermenistan Ekonomisi ve Sınır Kapılarının Kapalı Olmasının Türkiye ve Ermenistan
Açısından Önemi/Önemsizliği
(283)

Doç. Dr. Eyüp SARITAŞ (Bildiri Metni Ulaşmadı)

Türkiye'nin Ermeni Sorununa Dair Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme

Dr. Keisuke WAKIZAKA

Ermeni Meselesi'ni Tekrar İnşa Etmek: Gayatri Spivak'ın 'Subaltern' Araştırmaların
Ermeni Araştırmalarına Katkısı

(299)

Prof. Dr. Gaffar ÇAKMAKLI MEHDİYEV

Ermenice Basın-Yayın Organlarında Ermenistan Devlet Koordinasyon Komisyonu'nun
1915 Olaylarının 100. Yılına Yönelik Hazırlık Faaliyetleri

(311)

VI. OTURUM/6 Mayıs 2015

A Salonu/15:45-17:30

Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN

(Oturum Başkanı)

Prof. Dr. Ferudun ATA (Bildiri Metni Ulaşmadı)

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda Düşman Devlet Vatandaşlarını Güvenlik
Sebebiyle İç Bölgelere Yerleřtirmesi

Dr. Hasan OKTAY

Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Yeni Bir Diplomasi: KAFKASSAM Örneği

(335)

Yrd. Doç. Dr. Cemal SEZER

Birinci Dünya Savaşı Öncesi Rusya'nın Ermenilere Yönelik Propaganda Faaliyetlerine Bir
Örnek: Albay Pletneff'in Tiflis ve Batum Konferansları

(351)

Arş. Gör. Özer ÖZOCAK

Hamidiye Alayları ve Faaliyetlerinin Ermeni Soykırımı İddiaları Bağlamında İncelenmesi

(363)

Dr. Armand SAG

Statistics of Armenians Living in the Netherlands

(377)

VII. OTURUM/6 Mayıs 2015

B Salonu/15:45-17:30

Prof. Dr. Besim ÖZCAN

(Oturum Başkanı)

Prof. Dr. Selami KILIÇ

Alman Arşiv Belgeleri Işığında Sevk ve İşkân Kararının Alınması ve Gerekeçleri

(391)

Okt. Evren KÜÇÜK - Drt. Burak KAZAN

İsveç ve Ermeni Meselesi (2010-2015)

(413)

Ass. Prof. Dr. Liliana BOSCAN

The Romanian Diplomacy and Public Opinion Concerning the
Armenian Question (1915-1923)

(445)

Dr. Eray BAYRAMOL (Bildiri Metni Ulaşmadı)

Rus Kaynaklarına Göre Ermeni Meselesinde Rus-Alman Rekabeti

VIII. OTURUM/6 Mayıs 2015

C Salonu/15: 45-17:30

Prof. Dr. Selçuk GÜNAY

(Oturum Başkanı)

Prof. Dr. Salim GÖKÇEN (Bildiri Metni Ulaşmadı)

1909 Adana Ermeni Olaylarının Meclis-i Mebusan'a Yansımaları

Prof. Dr. Recep KARACAKAYA (Bildiri Metni Ulaşmadı)

Ermeni Terör Örgütlerinin Tehdit mektupları Üzerine Bir İnceleme (1890-1908)

Dr. Muzaffer BAŞKAYA (Bildiri Metni Ulaşmadı)

Trabzon'da 1895 Ermeni Olayları ve İngiliz Kamuoyuna Yansımaları

Dr. Patrick Walsh

The Revolution in British Foreign Policy as a Cause of the Events of 1915

(459)

IX. OTURUM/ 7 Mayıs 2015

A Salonu/09:00-10:30

Prof. Dr. Salim GÖKÇEN

(Oturum Başkanı)

Prof. Dr. Ulvi KESER -Yrd. Doç. Dr. Gökhan AK

Ekmeğine İhanet Edenler; Ermeni Doğu Lejyonu'nda Görev Yapan Anadolu Ermenileri
(471)

Prof. Dr. Taha Niyazi KARACA

İngiliz Liberal Parti'nin 1894 Sason Ajitasyonu ve Sir Ashmead Bartlett'in Tepkisi
(529)

Doç. Dr. Barış ÖZDAL

AB Organları'nın '1915 Olaylarına İlişkin Ermeni İddiaları' Kapsamında Aldığı Kararlar
Bağlamında Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Analizi
(553)

Yrd. Doç. Dr. Christopher GUNN (Bildiri Metni Ulaşmadı)

Secret Armies and Revolution Federations

Yrd. Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ

Zaptiye Nazırı Hüseyin Nazım Paşa'ya Göre Ermeni Olaylarının
Sebepleri ve Sonuçları (1890-1896)

(573)

X. OTURUM/7 Mayıs 2015

B Salonu/09: 00-10:30

Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM

(Oturum Başkanı)

Prof. Dr. Ayşegül AYDINGÜN (Bildiri Metni Ulaşmadı)

Kafkaslardaki Ermeniler: Göç, Kimlik, Siyaset

Dr. Yaşar KALAFAT

Emperyalizm Bağlamında Türk-Ermeni İlişkilerine Halk Kültürü Açısından Bakmak (Yakın Geçmiş Olayları Ve Mevcut Gelişmelerden Hareketle Geleceği Okumak)
(589)

Yrd. Doç. Dr. Halil ÖZŞAVLI

II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Karşıtı Bir Misyoner Propagandası; Ermeni Yetimleri
(601)

Yrd. Doç. Dr. Burhan KAÇAR

Türk Edebiyatında Ermeni Mezalimi
(621)

XI. OTURUM/7 Mayıs 2015

C Salonu/09:00-10:30

Prof. Dr. Esin DAYI

(Oturum Başkanı)

Prof. Dr. Cemil HESENLİ

Mart 1918: Bakü’de Türk-Müslüman Soykırımı
(647)

Prof. Dr. Solmaz RÜSTEMOVA TOHİDİ

1918’de Azerbaycan’da İşlenen Türk-Müslüman Katliamlarında Ermeni ve Bolşevik-Rus Faktörü (Yeni Belgeler Temelinde)
(671)

Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ

Erzincan’da Meşrutiyet Dönemi Ermeni Sorunu
(691)

Doç. Dr. Faik ELEKBEROV

XX. Yüzyılda Türkiye’de ve Azerbaycan’da ‘Ermeni Meselesi’nde Hristiyan Birliğı Faktörü
(709)

XII. OTURUM/7 Mayıs 2015

A Salonu /10:45-12:30

Prof. Dr. Haluk SELVİ

(Oturum Başkanı)

Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN

Belgelere Göre Tehcire Giden Süreç
(725)

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK

Ermeni Meselesinin Siyasallaşması, Muhtemel Gelişmeler ve Bazı Öneriler
(745)

Dr. Ahmet TETİK (Bildiri Metni Ulaşmadı)

Alman Arkeolog Von Bachmann’ın Musul-Van; Musul-Halep Seyahat Gözlemleri

Dr. Aslan Yavuz ŞİR (Bildiri Metni Ulaşmadı)

Ermeni Diasporasının Hukuki Alanda Yürüttüğü Faaliyetlere Bir Bakış

XIII. OTURUM/7 Mayıs 2015

B Salonu/10:45-12:30

Emekli Büyükelçi Ömer Engin LÜTEM
(Oturum Başkanı)

Dr. Tamara ÖLÇEKÇİ

Rusya'daki Ermeni Diasporasının Faaliyetleri ve Arayışları
(755)

Yrd. Doç. Dr. Mustafa SARI

Üçüncü Dönem Ermeni Terörünün İlk Eylemi: Santa Barbara Suikasti (1973)
(779)

Dr. Selma Göktürk ÇETİNKAYA (Bildiri Metni Ulaşmadı) ASALA'nın
Esenboğa Baskını (Erzurum Operasyonu)

Doç. Dr. Karl SHOEMAKER (Bildiri Metni Ulaşmadı)

International Law and Armed Conflict: History and Theory

II. CİLT

XIV. OTURUM/7 Mayıs 2012

C Salonu/10:45-12:30

Prof. Dr. Osman AKANDERE
(Oturum Başkanı)

Prof. Dr. Yavuz ASLAN (Bildiri Metni Ulaşmadı)

Erzurum Belediye Heyeti'nin Ermeniler Tarafından Katledilmesi Olayı

Prof. Dr. Ulvi KESER - Yrd. Doç. Dr. Gökhan AK

Sarkis Torosyan'ın Hayal Dünyasında Ermeni Sorunu ve Ermeni Kara Propaganda
Faaliyetleri
(807)

Yrd. Doç. Dr. Fikrettin YAVUZ

Bir Din Adamının Ermeni Cemaatine Yaptığı Çağrı: Kırımıyan ve Demir Kepçe Vaazı
(825)

Yrd. Doç. Dr. Türkan POLATÇI DEMİRKOL

20. Yüzyılın İlk Çeyreğine Tanıklık Eden Bir Siyasinin Gözüyle Türk-Ermeni İlişkileri
(841)

XV. OTURUM/7 Mayıs 2015

A Salonu/14:00-15:30

Prof. Dr. Kerem KARABULUT

(Oturum Başkanı)

Prof. Dr. Zaza TSURTSUMİA

Abhazy Ermenileri, Dünü ve Bugünü

(863)

Doç. Dr. Nejla GÜNAY

1909 Nisan Bunalımının Erzurum'daki Yansımaları

(871)

Yrd. Doç. Dr. Veysi AKIN

I. Dünya Savaşı Yıllarında Büyükelçi Morgenthau'nun Amerikan Devleti ve Kamuoyunu Etkileme Çabaları

(885)

Arş. Gör. Özlem YILDIRIM

Ermenilerin Osmanlı Devleti İçerisindeki Temel Hak ve Hürriyetlerini Kullanmaları

(907)

XVI. OTURUM/7 Mayıs 2015

B Salonu/14:00-15:30

Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ

(Oturum Başkanı)

Dr. Bekir TANK (Bildiri Metni Ulaşmadı)

Avusturya Gizli Belgelerinde Erzurum ve Çevresindeki Ermen Olayları (1878-1918)

Dr. Mehmet Oğuzhan TULUN

The Relocation and Internment of People of Japanese Descent in the US During WWII and Its Comparison with the Relocation of Armenians in the Ottoman Empire During WWI

(945)

Okt. Ferdi DAŞDEMİR

I. Dünya Savaşı'nın İlk Yıllarında (1914-1915) Ermeni Çetelerinin Kafkas Cephesindeki Faaliyetleri ve Müslüman Halkın Göçü

(983)

XVII. OTURUM/7 Mayıs 2015

C Salonu/14:00-15:30

Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR

(Oturum Başkanı)

Doç. Dr. Abdülkadir GÜL

Dersim Sancağının Etnik Yapısına Dair Mukayeseli Bir Değerlendirme

(1893-1918 Sayımlarına Göre)

(1001)

Prof. Dr. Erdal AÇIKSES -Yrd. Doç. Dr. Ebru GÜHER

Ermeni Sorununun Ortaya Çıkmasında Amerikan Basın-Yayın Faaliyetlerinin Rolü

(1033)

Yrd. Doç. Dr. Gülşah KURT GÜVELOĞLU - Doç. Dr. Zehra ARSLAN

Atatürk Döneminde Türkiye Cumhuriyeti Aleyhinde Ermeni Faaliyetlerine Karşı

Türkiye'nin Tutumu (1923-1938)

(1049)

Yrd. Doç. Dr. Zeynep CUMHUR İSKEFİYELİ
İngiltere’de Ermeni Propagandası: Lucy Tomayan’ın Faaliyetleri
(1057)

XVIII. OTURUM/7 Mayıs 2015

A Salonu/15:45-17:30

Doç. Dr. Mehmet Sait DİLEK
(Oturum Başkanı)

Prof. Dr. Dilavar AZİMLİ (Bildiri Metni Ulaşmadı)
Rus Kaynaklarında Ermeni Kimliği

Doç. Dr. Efşan ŞEFİYEVA

I. Dünya Savaşı Yıllarında Güney Azerbaycan’da Türk-Müslüman Soykırımı
(1085)

Yrd. Doç. Dr. Alaattin UA

Doktor Bahaeddin Şakir VIII. Taşnak Kongresi’ne Katıldı mı? Katılmadı mı?
(1091)

Yrd. Doç. Dr. Ufuk ERDEM

Anavatan’a Katılmasından Sonra Hatay’dan Ermeni Göçü
(1103)

XIX. OTURUM/7 Mayıs 2015

B Salonu/15:45-17:30

Prof. Dr. Ulvi KESER
(Oturum Başkanı)

Öğr. Gör. Fatma İNCE

Selçuklu-Bizans İlişkilerinde Millet-i Sadıka’nın İzleri
(1125)

Yrd. Doç. Dr. Kader ALTIN-Safiye KARAOĞLU

Emeviler Döneminde Ermeni İsyanları ve Bizans’ın Rolü
(1153)

Doç. Dr. Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

Türk Tarih Ders Kitaplarında Ermeniler
(1161)

Dr. Armand SAG

Foes and Friends: A Survey of Sentiments and Emotions Towards the Turks in Armenia
(1177)

XX. OTURUM/7 Mayıs 2015

C Salonu/15:45-17:30

Prof. Dr. Taha Niyazi KARACA
(Oturum Başkanı)

Doç. Dr. Mehmet Emin ÜNER (Bildiri Metni Ulaşmadı)

Osmanlı Döneminde Urfa’da Müslüman-Ermeni İlişkilerinde Perdeyi Aralamak

Uzm. Turgut Kerem Tuncel (Bildiri Metni Ulaşmadı)

Ermeni Diasporasında Yeni Elit ve Gençliğin Bağımsız Ermenistan Algısı

Arş. Gör. Seda BİROL

Ermeni Siyasal Şiddetinin Yükselişi ve ASALA Terör Örgütü'nün Faaliyetleri (1975-1985)
(1193)

Arş. Gör. Hasan DEMİRCİ

Ermenistan'ın Bolşevikleşmesi Sürecinde Türk-Ermeni İlişkilerine Bir Bakış (1920-1921)
(1209)

XXI. OTURUM/8 Mayıs 2015

A Salonu/09:00-10:30

Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN

(Oturum Başkanı)

Prof. Dr. Nurşen MAZICI

Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Dağlık Karabağ Sorunu
(1233)

Prof. Dr. Enis ŞAHİN -Necat ÇETİN

1904 Osmanlı Nüfus Tahririne Göre Ödemiş Ermeni Nüfus Defteri ve Değerlendirilmesi
(1243)

Dr. Bahadır Bumin ÖZARSLAN

Uluslararası Hukuk Açısından Sevk ve İskân Kanunu Uygulaması
(1263)

Drt. Sinan KIYANÇ

Ermeni Mezaliminin Sürgündeki Tanıkları Malakanlar'ın Türkler ve Ermenilerle İlişkileri
(1281)

XXII. OTURUM/8 Mayıs 2015

B Salonu/09:00-10:30

Emekli Büyükelçi Alev KILIÇ

(Oturum Başkanı)

Prof. Dr. Galip EKEN – Hanife ŞEN

Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Ermeni Nüfusun Mesleki Yapılanması:
Sivas Örneği
(1293)

Yrd. Doç. Dr. Mehmet BİÇİCİ (Bildiri Metni Ulaşmadı)

Osmanlı Mebuslar Meclislerinde Erzurum Ermeni Mebusları ve Çalışmaları

Arş. Gör. Kader ÖZLEM

Azınlık Hakları Bağlamında Demokratik Dönemde Bulgaristan Ermenilerinin Durumu
(1989-2015)
(1315)

XXIII. OTURUM/8 Mayıs 2015

C Salonu/09:00-10:30

Doç. Dr. Ümit KILIÇ

(Oturum Başkanı)

Doç. Dr. İsmail EYYÜPOĞLU - Doç. Dr. Bahar DEMİR

Erzurum İşgali Sürecinde Stratejik Yanılgılar

(1331)

Yrd. Doç. Dr. Savaş EĞİLMEZ – Arş. Gör. Ensar MACİT

Ermeni Kaynaklarına Göre, Tehcir Öncesi ve Sonrası Ermeni Nüfusu

(1357)

Öğr. Gör. Mehmet Törehan SERDAR

Bitlis'te Ermeni Mezalimi

(1365)

Yrd. Doç. Dr. Hakkı YAPICI

93 Harbi Esnasında Erzurum'da Ermenilerin Faaliyetleri

(1393)

XXIV. OTURUM/8 Mayıs 2015

A Salonu/10:45-12.00

Prof. Dr. Nursen MAZICI

(Oturum Başkanı)

Prof. Dr. Selçuk URAL

Kars ve Çevresinde Ermeni Mezalimine Karşı

Hükümetin Aldığı Tedbirler (1918-1920)

(1403)

Dr. Bilal N. ŞİMŞİR

Ermeni Galesinin Genel Bir Değerlendirmesi

(1437)

Doç. Dr. Serkan YAZICI

I. Dünya Savaşında Diyarbakır'da Ermeniler

(1533)

Yrd. Doç. Dr. Ayna ASKEROĞLU ARSLAN (Bildiri Metni Ulaşmadı)

Rus Belgelerinde Eçmiyadzin Katogikosluğu

XXV. OTURUM/8 Mayıs 2015

B Salonu/10:45-12.00

Prof. Dr. Enis ŞAHİN

(Oturum Başkanı)

Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU (Bildiri Metni Ulaşmadı)

Taşnak Ermeni Çetelerinin Erzurum ve Çevresinde Müslüman Ahaliye Yönelik Katliamları

Prof. Dr. Jülide AKYÜZ ORA- Yrd. Doç. Dr. Fadimana FİDAN -

Arş. Gör. Ersin DOĞANTEKİN

Karakin Pasdirmacıyan'ın Şarkî Anadolu Vilâyeti Demiryolu Projesi

(1551)

Yrd. Doç. Dr. Nebahat ARSLAN - Arş. Gör. Süleyman TEKİR

Birinci Dünya Savaşı Öncesi Türk-Rus Sınırında Ermeni Faaliyetleri

(1573)

Arş. Gör. Hakan ASAN

Muhacir-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçlerin Gelişmelere Bakışı (Diyarbakır ve Çevresi

1878-1912)

(1589)

SUNUŞ

Ülkelerin cephe savaşlarıyla işgal edilmeleri günümüzde başvurulan bir yöntem değildir artık. Bunun yerine sindirme, korkutma, asimile etme, sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik alanlarda sömürüye maruz bırakma; ayrıca taşeron örgütler aracılığıyla ya da oluşturulan yapay sorunlarla o ülkeyi baskılamak, ülkenin iç dinamikleriyle oynama yöntemleri küresel güçlerin olağan refleksleri haline gelmiştir.

Kuşkusuz ülkemiz ve milletimiz bu türden taciz ve teşebbüslere uzun yıllardır şiddetle maruz kalmaktadır. Bu tacizlerden biri yüz yıldır milletimize ve devletimize dayatılmaya çalışılan sözde “Ermeni meselesi”dir.

Doğrudan emperyal plan, kurgu ve hedeflerin sac ayaklarından biri haline getirilen ve ulusal-uluslararası konjonktürde dillendirilerek her daim gündeme taşınmaya çalışılan bu yapay mesele, ne yazık ki yüzyıllardır aynı kederi paylaştığımız komşularımız olan Ermenilerle bizleri karşı karşıya getiren bir sorun alanı haline gelmiştir.

Elinizdeki bu kitap, yapay olarak sorun alanı haline getirilen bu noktayı bilimsel dayanaklar halinde ve oldukça sarıh bir şekilde gözler önüne sermekte, gerek bilim dünyasına, gerekse tarih sahnesine belgeli ve kanıtlı projeksiyonlar tutmaktadır.

Ciddi bir emeğin ürünü olan “Sevk ve İskân Kanununun 100.Yılında II. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler” başlıklı sempozyumun bildirilerinin yer aldığı bu çalışmanın sadece şimdinin değil, gelecek kuşakların da faydalanacağı bir kaynak olacağına olan inancım tamdır.

Üniversite olarak böyle bir sempozyumu gerçekleştirmenin ve akabinde bu çalışmayı sizlere ulaştırmanın derin kıvancını yaşadığımızı belirtmek ister, alanında önemli bir boşluğu dolduracağını düşündüğüm bu çalışmaya katkısı olan herkese içten şükranlarımı sunarım.

Prof. Dr. Hikmet KOÇAK
Atatürk Üniversitesi
REKTÖR

EMEKLİ BÜYÜKELÇİ VE AVİM ONURSAL BAŞKANI
SAYIN ÖMER ENGİN LÜTEM'İN
AÇILIŞ KANUŞMASI

TÜRK-ERMENİ ANLAŞMAZLIĞININ TEMEL KONULARI

Ermeni Sorunu konusundaki bilimsel çalışmaların geçen yıllara göre azaldığı en azından duraksadığı günümüzde bu büyük konferansı düzenlediği için Atatürk Üniversitesine ve başta Rektör Prof. Dr. Hikmet Koçak olmak üzere diğer ilgili kişilere şükranlarımızı arz etmekle sözlerime başlamak istiyorum.

Gerçekten de Türkiye'de Ermeni Sorunu hakkında durağan bir dönem içinde olmamıza karşın bu sorun gerek Ermenistan'da gerek Diaspora'da her yönü ile ele alınmaktadır. Ayrıca Tehcirin 100.Yılı münasebetiyle de Türkiye'ye karşı bazı talepler bulunmaya başlanmıştır.

Bu konferansta Türk-Ermeni ilişkilerinin ele alacak ve tartışacağız. Bu tartışmalara temel oluşturmak ve hafızalarımızı tazelemek için Türk – Ermeni anlaşmazlığın temel konularını kısa olarak bilgilerine sunmak istiyorum.

Türk – Ermeni anlaşmazlığının temel konuları şunlardır:

Birinci soykırım iddialarıdır.

İkinci tazminat talepleridir.

Üçüncüsü malların iadesi talebidir.

Dördüncüsü toprak talebidir.

Beşincisi Türkiye'nin Azerbaycan'ı desteklemekten vazgeçmesi talebidir.

Altıncısı Türkiye'nin Ermenistan ile olan sınırını açması talebidir.

Türkiye bunların hiç birini kabul etmemekte ve ayrıca Ermenistan'dan bu taleplerinden vazgeçmesini istemektedir.

Bunun dışında Türkiye'nin Ermenistan'dan özgün diyebileceğimiz bir talebi yoktur. Ancak olmalıdır, olması gerekmektedir. Bu konuya ayrıca değineceğim.

Şimdi Ermenistan taleplerini kısa olarak sırayla ele alalım.

Soykırım İddiaları

1015 sevk ve iskânı, vuku bulunmasından 35-40 yıl kadar sonra önce Diaspora sonra Ermenistan tarafından soykırım olarak nitelendirilmiştir. Diaspora, tüm ülke ve uluslar arası kuruluşlardan Ermeni soykırımını tanımamasını istemiş, 1991'de kurulan Ermenistan devleti ise, 1990 tarihli Anayasa Bildirgesininin 11. maddesi gereğince soykırım iddialarının tanınmasını sağlamaya çalışmış ve bunda başarılı olmuştur. 1991'e kadar sadece iki ülke parlamentosu soykırım iddialarını tanımışken Ermenistan'ın kurulmasından sonra bu sayı çok artmış ve günümüzde 24'e ulaşmıştır. Bu konuda hemen belirtmek istediğimiz husus 1948 Sözleşmesininin VI. maddesine göre bir olayın soykırım olup olmadığına yetkili mahkemelerin karar vermesi gerektiğidir. Parlamentolar mahkeme olmadıklarına göre bu konuda karar verme hakları da yoktur. O nedenle Ermeni soykırımı konusunda aldıkları kararlar, ifade özgürlüğü çerçevesinde, görüş bildirmenin ötesinde bir değer taşımamaktadır.

Ermeni tarafına gelince Diaspora öteden beri Türkiye'den soykırımı tanımamasını istemiştir. Buna karşın Ermenistan hükümetleri, imâ etmekle beraber, açıkça böyle bir talepte bulunmamışlardır. Ancak Protokollerin akamete uğramasından sonra Başkan Sarkisyan konuşmalarında Türkiye'den soykırım iddialarını kabul etmesini istemeye başlamıştır.

Batılı ülkeler genel olarak soykırım iddiasını benimsemektedirler. Bazıları bunu, parlamentoları kararlarıyla açıkça ifade etmekte, diğerleri ise Türkiye ile ikili ilişkilerini dikkate alarak bunu yapmamaktadır.

Açıkça veya zımnen olsun bu ülkelerin soykırım iddialarını tanımalarının siyasi nedenlere dayandığı görülmektedir. Oysa soykırım hukuki bir kavramdır ve bir olayın soykırım olup olmadığı 1948 Sözleşmesindeki ölçütlere uygun olması ve ayrıca, yukarıda değindiğimiz gibi, bu konudaki kararın yetkili mahkemelerce verilmesine bağlıdır.

1948 Sözleşmesine göre bir katliama soykırım denebilmesi için bu katliamın amacının belli bir grubu ortadan kaldırmak olması gerekmektedir. Bu durum Osmanlı hükümetinin Ermenilerin kökünü kazımak için onları sevk ve iskâna tabi tutmuş olması lâzımdır. Ayrıca Uluslar arası Adalet Divanı, bu amacın (yani Ermenileri tamamen ortadan kaldırmak amacının) en açık bir şekilde kanıtlanmasını istemektedir. Türkiye'de yapılan bilimsel çalışmalar 1915 sevk ve iskânının Ermenileri ortadan kaldırmak amacıyla değil, güvenlik mülahazasıyla onların yerleri değiştirmek için yapılmış olduğunu ortaya koymuştur. Ne var ki bu çalışmalar ülke içinde kalmış ve yabancı bilimsel çevrelere ve özellikle yabancı kamuoylarına gerektiği kadar intikal ettirilememiştir.

Ayrıca batı ülkelerininin çoğuna öteden beri hâkim olan kronik Türk karşıtlığı ve son zamanlarda belirgin hale gelen İslamfobya da soykırım iddialarına inanılmasını veya kabul edilmesini kolaylaştırmaktadır.

Tazminat Talepleri

Tehcire uğrayan kişilerin torunlarına uğradıkları maddi ve manevi zarar için tazminat verilmesi istenmektedir.

Önce bu kişiler Osmanlı uyruğunda olduklarından Osmanlı mevzuatına bağlı olduklarını ve bu mevzuatın bir tazminat öngörmediğini belirtmemiz gerekmektedir. Uluslararası duruma gelince savaş sona erdiren Kars ve Lozan gibi Antlaşmalarda da böyle bir tazminattan bahis yoktur. Diğer uluslararası antlaşmalarda da yoktur.

Kısaca Türkiye'nin bu tür bir tazminatı ödemesi gerekli değildir.

Ermeni Mallarının İadesi

Taleplerden bir diğeri kişilerin tehcir nedeniyle terk ettiği mallarının mirasçalarına geri verilmesidir. Bu konu hukukidir ve mevcut Türk mevzuatına göre çözümlenmesi ve mahkemelere başvurulması gerekmektedir.

Diğer yandan bu konuda 1919-1923 arasında Ermenilerin mallarını serbestçe geri aldığı, zaman aşımının var olduğu birçok malın, sahihsizlikten, devlete geçtiği de unutulmamalıdır.

Malların iadesi konusunda Lübnan'daki Ermeni Baş Patrikliğinin, 1921 yılında terk etmiş olduğu Sis'teki (Kozan) kilise ve diğer binaların kendilerine verilmesi için Türkiye Anayasa Mahkemesinden resmen talepte bulunduğunu ve ret cevabı alındığında konuyu Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine taşımaya çalıştığı da hatırd tutulmalıdır.

Bu konuda dikkate alınması gereken ve Türkiye'nin iyi niyetini kanıtlayan husus Türkiye'de sanatsal veya tarihi değeri bulunan bazı Ermeni kiliselerinin onarmış olmasıdır.

Toprak Talebi

Ermenistan ve Diaspora kamuoyunda Doğu Anadolu topraklarının büyük kısmının Ermenistan'a verilmesi gerektiği fikri hâkimdir. Bu konuda Sevr Antlaşmasına göre A.B.D. Başkanı Wilson tarafından Ermenistan'a verilmek üzere saptanan topraklar istenmektedir ki bunların büyüklüğü 160.000 km²'dir. Bu fikrin hiçbir hukuki dayanağı olmadığını ayrıca belirtmemize gerek yoktur.

Kamuoylarındaki bu inanca karşılık Ermeni Hükümetleri Türkiye'den resmen toprak talebinde bulunmamışlardır. Ancak sınırı saptayan Kars Antlaşmasının halen geçerli olduğunu bayanda da kaçınılmışlardır.

Uluslararası Hukuka göre Kars Antlaşmasının geçerli olduğunda hiçbir şüphe yoktur.

Diasporada yeni bir akım, Wilson'un Ermenistan'a verilmesini uygun gördüğü topraklarda Ermenilerin ikamet edebilmelerini, burada serbestçe ticaret yapmalarını ve doğal kaynakları işletmelerini öngörmektedir. Yani bu toprakların adeta sömürgeleştirilmesi veya bu yerlerde Ermenistan'a bir tür kapitülasyon verilmesi amaçlanmaktadır. Tabii buralarda milyonlarca Türk oturduğu unutulmaktadır. Ermenistan hükümeti bu konuda sessizdir.

Karabağ Sorunu

Ermenistan Türkiye'nin Karabağ sorununa hiçbir şekilde karışmamasını ve bu konuda tam bir tarafsızlık politikası gütmelerini istemektedir. Bu nedenle, Türkiye'nin bu sorunun çözümü için bir rol oynamasına ve girişimde bulunmasına karşı çıkmaktadır.

Türkiye ise Karabağ ve diğer işgal edilmiş Azerbaycan toprakları konusunda her fırsatta ve her yerde Azerbaycan'ı desteklemektedir.

Türkiye'nin Azerbaycan ile özel ilişkileri nedeniyle başka bir politika izlemesi mümkün değildir. Bu ilişkilerin ötesinde Türkiye'nin stratejik düşüncelerle de Azerbaycan'a arka çıkması gereklidir. Unutulmamalıdır ki Azerbaycan Kafkasların yükselen yıldızıdır.

Türk Sınırının Açılması

Ermenistan ısrarla Türkiye'nin sınırı açmasını istemekte ve bu konuda Batılı ülkelerce desteklenmektedir.

Türkiye sınırını Ermenilerin Karabağ dışındaki Azeri topraklarını işgal etmesine tepki olarak kapatılmıştır. Azeri topraklarının işgali devam ettiğine göre sınırın açılması için bir neden yoktur. Diğer yandan sınırın karşılık alınmadan açılması Ermenilerin Karabağ sorununda daha da uzlaşmaz davranmalarına yol açacaktır.

Ermenilerin talepleri esas itibarıyla bunlardır.

Yukarıda değindiğimiz gibi Türkiye'nin, bunlardan vazgeçmesini istemek dışında, Ermenilerden özgün olarak nitelendirilebilecek bir talebi olmamıştır.

Oysa sevk ve iskân sırasında çeşitli nedenlerle ve fakat Osmanlı Hükümetinin iradesi dışında ölen Ermenilere günümüzde verilen önem ile bunun için Türkiye'ye yöneltilen suçlamalar dikkate alındığında, Ermeniler tarafından katledilen Müslüman ahalinin, yani Türk, Kürt ve Azerilerin

durumunun da ele alınması gereklidir.

Bu katliamlar resmi belgelerle kanıtlanmış vaziyettedir. Buna göre 1914-1921 yılları arasında Doğu Anadolu'da 518.000 Müslüman sivil Ermeniler tarafından öldürülmüştür.

Birinci Dünya Savaşında çeşitli nedenlerle ölen Ermenilerin sayısı da buna yakın olup 600.000 civarındadır. Bu rakam meşhur Arnold Toynbee'nin tahminidir. Yıllar sonra Justin McCarty'nin hesapları da bunu teyit etmiştir.

Ermeni mezaliminde öldürülen yarım milyon Müslüman Ermeniler tarafından bilinmezden gelinmekte ve konu Batı kaynaklarında hemen hiç yer almamaktadır.

Ancak çok ısrar edilip kanıtlar gösterildiğinde bazı Ermeniler tehcirde ölenler ile Ermeni mezaliminde ölenler arasında bir fark yaratmaya çalışmaktadır. Buna göre, tehcir sırasındaki ölümler bilinçli bir devlet politikasının sonucudur. Doğu Anadolu'daki ölümlere ise savaş koşulları neden olmuştur. Ölenler arasında bir fark yaratılması ne hukuken ne de etik olarak kabul edilebilir bir düşünce değildir.

Yukarıda değindiğimiz gibi tehcirin Ermenileri ortadan kaldırmak için yapıldığı kanıtlanamamıştır. Aksine iyi koşullar altında cereyan etmesi için alınmış önlemler vardır. Savaş koşulları nedeniyle bu önlemlerin her zaman uygulanamaması bazı ölümlere neden olmuştur. Buna karşılık Ermeni mezaliminde Müslümanlar taammüden, yani bilerek ve isteyerek, öldürülmüşlerdir. Bu katliamın bir nedeni intikam almaksa diğer bir nedeninin, Sevr ile Ermenistan'a bırakılacağı anlaşılan topraklarda etnik temizlik yaparak Ermenilere yer açmak olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca bu konuda zamanının Ermeni Hükümetinin suçsuz olduğunu da söylemek mümkün değildir. Bazı Ermeni kaynaklarında dönemin Ermeni Savunma bakanı Minassian'ın Müslümanları imha politikası güttüğünü dair bilgilere rastlanmaktadır.

Ermeni mezaliminin nasıl cereyan ettiği hakkında ülkemizde yeteri kadar araştırma ve yayın yapılmıştır. Ancak, soykırım iddialarıyla ilgili çalışmalar için olduğu gibi mezalim konusundaki araştırmalar da ülke içinde kalmış ve ne yabancı bilimsel çevrelerine ne de yabancı kamuoylarına aktarılmamıştır.

Bazı istisnalar dışında Ermeni kaynaklarının bu konuda neler söylediği hakkında pek bilgimiz yoktur. Ciddi bir araştırmanın birçok hususu ve özellikle bu olaylarda zamanının Ermeni devletinin sorumluluğunu ortaya çıkaracağı anlaşılmaktadır.

Bu nedenle Ermeni mezaliminin Türk-Ermeni ihtilafının başlıca konularından biri haline gelmesi için azami çaba gösterilmelidir. Bunun sadece siyasi bakımdan bir gereksinim değil, aynı zamanda şehitlerimize karşı bir görev olduğu da dikkate alınmalıdır.

I. OTURUM

6 Mayıs 2015

Atatürk Üniversitesi
Kültür ve Gösteri Merkezi
14:00-15:30

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ
(Oturum Başkanı)

Prof. Dr. Yusuf SARINAY
24 Nisan 1915'te Ne Oldu?

Alev KILIÇ / Emekli Büyükelçi ve AVİM Başkanı
(Bildiri Metni Ulaşmadı)
Ermeni İddialarının 100.Yılda Ulaştığı Düzeyin ve Etkilerinin Genel Değerlendirmesi

Dr. Mehmet PERİNÇEK
Garegin Njde, Ermeni Milliyetçi Hareketi ve Büyük Güçler

GAREGİN NJDE, ERMENİ MİLLİYETÇİ HAREKETİ VE BÜYÜK GÜÇLER

Mehmet PERİNÇEK*

Ermeni milliyetçi hareketinin serüveni, özellikle de hareketin liderlerinin tarihi yazılmadan geçmişten bugüne Ermeni meselesini anlamak mümkün değil. Emperyalist devletler, Doğu'yu paylaşma projelerinde mutlaka bir araca ihtiyaç duyuyor. Sadece kendi orduları ve sermayeleri sömürgeci planlarını gerçekleştirmek için yeterli olmuyor. Doğu Sorununun emperyalist çıkarlar adına “çözümü”nde mutlaka “içerden” bir harekete de gerek duyuluyor.

Emperyalizm çağında Batı'nın her dönemde bu anlamdaki değişmez “ortakları”, bölücülük ve ırkçı/dinci gericilik olmuştur. Emperyalist Batı, milli devletlerin oluşumunu ve onun temeli olan milletleşme sürecini engellemek için hep bu iki araca başvurmuştur. Bu iki araç, milli kurtuluş savaşlarından ya da sosyalist devrimlerden sonra bağımsızlığını elde eden devletlerin parçalanması/diz çöktürülmesi hedefi açısından da elverişlidir. Doğu'nun milli devletlerini ve onların bağımsızlığını silahla ortadan kaldırmak isteyenler, “böl, parçala, yönet” politikası çerçevesinde bölgede kendi planlarına üs olarak hizmet edecek olan bölücü ve gericici akımların iktidarlarında kukla “bağımsız” devletlerin kurulmasını himaye etmekten, bunların haritalarını çizmekten geri durmamışlardır.

Dolayısıyla tarihin akışına meydan okuduğu için arkalarına büyük devletlerin gücünü almadan başarı şansı bulunmayan bölücülüğün ve ırkçı/dinci gericiliğin tek umudu emperyalizm olmuştur. Bu hareketler, doğal olarak siyasal planda işbirlikçi bir karaktere sahiptir. Nasıl ve hangi amaçlarla yola çıkmış olurlarsa olsunlar, varacakları başka bir nokta yoktur. Bu işbirlikçi hareketlerin emperyalist planlar adına kitleleri seferber etmek ve milli devletle milletin temelini dinamitlemek açısından ideolojik planda ırkçı/dinci bağnazlığı körüklemesi de kaçınılmazdır. Batı'da çizilen haritaların hayata geçirilmesi için uygun zemin yaratmak üzere eylem planında da terör (saldırganlık) benimsenen esas yöntemdir.

Kısaca ifade edecek olursak emperyalizm çağında emperyalizmle bölücülük ve gericilik arasında doğal bir “ittifak” vardır. Bu “ittifak” ezilen dünyada kendisini terörle, iç savaşlarla göstermektedir. Tabii bu “ittifak”ta da sözü geçen emperyalist devletlerdir. “Ortaklar”dan diğerinin iradesi söz konusu değildir. Emperyalist planların arabasına koşulmak dışında başka bir yolu yoktur; ta ki görevini tamamlayıp bir kenara atılana dek. Dolayısıyla onları hep hayal kırıklığıyla biten bir son beklemektedir.

* Dr. İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

İşte Taşnaksutyun Partisi ve bağınaz Ermeni milliyetçi hareketleri bunun tipik birer örneğidir, yukarıda ortaya konan kalıba bire bir oturmaktadır. Taşnaklar, dönemine göre İngiltere’den Rusya’ya, Japonya’dan Nazi Almanyası’na Amerika’ya kadar büyük devletlerin güdümünde faaliyet yürütmüşler, devamlı surette onlardan medet ummuşlardır. Ermeni meselesini elinde tutan kuvvete göre vuracakları hedefi belirlemiştirler. Bir bakıma bağınaz Ermeni milliyetçiliği tarihi, emperyalizmle işbirliği tarihidir. Taşnak ideolojisi, ne kadar “devrimcilik” maskesi taşısa da şoven ve gerici fikirlere saplanmıştır. Bağınaz Ermeni milliyetçiliğinin ideolojisi, etnik temelli Ermeni-Türk/Kürt, özellikle kilise eliyle din temelli Ermeni-Müslüman karşıtlığının yaratılmasında önemli rol oynamıştır. Taşnak terörü ise karşılıklı boğazlaşmanın fitilini ateşlemiş, emperyalist devletlerin Ermeni meselesi üzerinden bölgeye müdahalesinin zeminini yaratmıştır. Taşnakların işbirlikçi, şoven ve saldırgan karakteri, bölge halklarına verdiği zarar kadar Ermenilere de pahalıya mal olmuştur. Büyük devletlerin planlarında rol alıp bir köşeye atılmak ardından sırtını dayayacağı yeni bir güç aramak olağan hale gelmiştir.

Çarlık dönemi Rus arşiv belgeleri, Ermeni milliyetçiliğinin Batı’nın ve Çarlık Rusyası’nın özellikle 19. yüzyılda başlayan Ermenileri Türkiye’ye karşı kullanma projelerine paralel olarak geliştiğini göstermektedir. Özellikle arşivlerde yer alan o döneme ait Ermeni yayınları ve belgeleri, Ermeni milliyetçiliğinin işbirlikçi, şoven ve saldırgan köklerini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Kafkasya’daki Ermeni aydınları, daha 19. yüzyılın sonlarında emperyalist devletlerle “işbirliği” içinde bağımsız bir Ermeni devleti kurmanın hayaline kapılmışlardır ve bu fikirlerini Türkiye Ermenilerine bir nevi zorla aşlamaya çalışmışlardır.

19. Yüzyılın Başı ve Balkan Savaşları

Bu sürecin önde gelen liderleri arasında yer alan Njde’nin (Ter-Arutyunyan Garegin) siyasal hayatı, Ermeni milliyetçiliğinin bu serüveniyle birebir örtüşmektedir. Taşnak liderlerinden Njde (1886-1955), Nahcivan’da doğdu. 17 yaşında Ermeni milliyetçi hareketine katıldı. 1906 yılında Bulgaristan’a geçti ve Makedon hareketinin liderlerinin sayesinde “Dmitriy Nikolov” sahte adıyla subay okuluna girdi. 1907’de Sofya’da subay okulunu bitirdi. Daha sonra Kafkaslar’a dönen Njde, orada ve İran’da faaliyet yürüttü. O yıllarda Doğu’nun paylaşılmasında rekabet içinde olan Rusya ve Avrupa, Ermenileri kimin kullanacağı konusunda da yarış halindeydi. O dönem Rus yetkililerinin yazdığı raporlar, özellikle İngilizlerin Ermeni meselesindeki kışkırtmalarını ortaya koymaktaydı. Yetkililerin saptamalarına göre bu yolla bir taraftan Batı’nın bölge planlarını suya düşürecek iki ülke arasındaki potansiyel ittifakı engellemek, Türkiye ile Rusya’nın arasını açmak, yaşanacak

çatışmayla da iki ülkeyi zayıf düşürmek ve diğer taraftan merkez kaç kuvvetler desteklenerek Osmanlı'nın paylaşılması hedefi güdülmüştür. O dönemde Ermeni meselesi İngilizlerin elinde hem Osmanlı'ya hem de Rusya'ya karşı bir koz haline gelmişti. Ermeni milliyetçilerinin Rus-Japon Savaşı'nda Japonları destekledikleri, hatta Japon imparatoruna mektuplar gönderdikleri dahi görülmüştür. Njde de bu planlara uygun olarak Rusya'ya geçmiş ve terör faaliyetleri neticesinde 1909'da Kafkasya'da Çarlık rejimi tarafından tutuklanır.¹

Rusya'da 159 Taşnak liderinin devlete karşı işlenen suçlar kapsamında yargılandığı bu davada terör örgütü olarak görülen Taşnaksutyun'un Rus devletinin idari yapısını değiştirme ve federasyona çevirme (Kafkasya'nın sadece devlet savunması, dış politika, para ve gümrük sisteminde merkeze bağlı olması ve Tiflis'te ayrı bir parlamento kurulması) amacı, örgütün emrinde silah ve patlayıcı madde depolarının bulunması, yukarıdaki amacı gerçekleştirmek için örgütün çeşitli organlar kurması, örgütün ayaklanmaya çağırın propaganda yapması ve yayınlara çıkarması, örgütün zorla haraç toplaması, haraç vermeyi reddedenlerin öldürülmesi, örgütün hukuk ve ceza mahkemeleri kurarak gerektiğinde kişileri ölüm cezasına çarptırması, resmi ve sivil kişilere yönelik terör eylemleri gerçekleştirilmesi, bunun için terör gruplarının oluşturulması, bu grupların silah ve finansal anlamda donatılması, örgüt içinde haberleşme ağının kurulması vb. suçlar konu edilmiştir.²

135 nolu sanık olan Garegin Ter-Arutyanov (Njde)'ye özel olarak isnat edilen eylemler arasında ise 1908 yılında Nahcivan'ın Kuznut köyünde köylüleri devlet okulunu kapatmaya ve Taşnakların çıkarları temelinde örgüte bağlı özel bir okul açmaya çağırması, örgüte zorla parla toplaması ve evinde örgüte ait dokümanlar saklaması bulunmaktadır.³ 6 Eylül 1908 tarihinde abisinin evinde yapılan aramalarda ise Njde'ye ait 1906-1908 yıllarına ait Ermenice yazılmış mektup ve defterler bulunmuştur. Anne ve abisine Bulgaristan'dan gönderdiği anlaşılın mektuplarda Njde, Taşnak subay okulunda eğitim gördüğünü, okulda ve Balkan Yarımadası'nda çok sayıda Ermeninin bulunduğu belirtmektedir. Mektupta kendini partiye adanmış ifade eden Njde, evlenmeye dahi hakkının bulunmadığını, buna dair partiye imzalı yeminde bulunduğunu yazar.⁴

¹ Bkz. Mehmet Perinçek, Ermeni Milliyetçiliğinin Serüveni: Taşnaklardan ASALA'ya Yeni Belgelerle, 4. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mayıs 2015, s. 45-94; Mehmet Perinçek, Rus Devlet Arşivlerinden 150 Belgede Ermeni Meselesi, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 51-65; Vaçe Ovsepyan, Garegin Njde i KGB: Vospominaniya Razvedçika, NOF "Norabank", Yerevan, 2007, s. 238; K. Sardaryan, "Njde", Entsiklopediya "Armyanskiy Vopros", Glavnaya Redaktsiya Armyanskoy Entsiklopediya, Yerevan, 1991, s. 246.

² Dava dosyasının ilgili bölümü için bkz. Rusya Federasyonu Devlet Arşivi (GARF) fond 112 liste 1 dosya 688 yaprak 122 ve 122 arkası.

³ GARF fond 112 liste 1 dosya 688 yaprak 128.

⁴ GARF fond 112 liste 1 dosya 871 yaprak 555.

Njde, cezaevinin arkasından sürgüne gönderilir ve oradan kaçır. Njde, 1911'de Bulgaristan'a geçer ve Balkan Savaşı'nda Andranik'le birlikte Türk Ordularına karşı Ermeni gönüllü birliklerini örgütler, Bulgar Ordusunda savaşır.⁵

Birinci Dünya Savaşı

Birinci Dünya Savaşı'na doğru Ermeni milliyetçi hareketi tekrardan Çarlık Rusyası'nın kontrolüne girecektir. Çıkartılan özel afla terör suçundan tutuklu bulunan Taşnak liderleri serbest bırakılacaktır. Njde de bu dönemde Rusya'ya döner ve Kafkas Cephesi'nde Ermeni gönüllü birliklerinin komutanları arasında yer alır.

Birinci Dünya Savaşı süreci, Njde'nin de başında bulunduğu Ermeni milliyetçi hareketinin işbirlikçi, saldırgan ve şoven karakterini en güçlü gösterdiği bir dönem olacaktır. Taşnaklara Türkiye'yi işgal planları çerçevesinde iki görev yüklenir. Taşnakların liderliğindeki Türkiye Ermenileri, cephe gerisinde ayaklanma çıkararak Türk ordusunu zaafa uğratacaktır. Bu birinci görevdir. İkincisi ise oluşturulan Ermeni gönüllü birlikleri yoluyla Türk ordusunun savunma hattını yırtarak Rus işgalini kolaylaştırmaktır.

Çarlık generallerinin ve subaylarının yazdığı yüzlerce rapor ve Çarlık askeri mahkemelerinin yüzlerce tutanağı ve kararları göstermektedir ki, Birinci Dünya Savaşı sırasında işgal edilen bölgelerde Njde'nin başında bulunduğu Ermeni gönüllü birlikleri Müslüman halka karşı vahşi katliamlara girişmiş ve mallarını yağmalamıştır. Bu belgelere göre bu katliam ve yağma politikası sistematik bir biçimde yapılmıştır. Ermeni çetelerini kullanan Rus komutanları bile bu vahşet karşısında dehşete kapılmıştır. Birçok Ermeni subay ve askeri, bu nedenle askeri mahkemelerde yargılanmış ve idam cezasına çarptırılmıştır.⁶

Taşnak Ermenistanı Dönemi

Dünya Savaşı'nın bitimiyle Ermeni meselesi tekrardan el değiştirecektir. Rusya, 1917 Ekim Devrimi'yle savaştan çekilmiş, Türkiye ise Mondros Mütarekesi'yle işgale açık bir hale gelmiştir. Güney Kafkasya'da oluşan otorite boşluğunu savaşın galip devletleri doldururlar. 1918 Mayıs'ında İngilizlerin güdümünde Taşnak Ermenistanı bağımsızlığını ilan eder. Njde, Taşnak Ermenistanı'nda üst düzey askeri görevlerde bulunur.

⁵ Vaçe Ovsepyan, age, s. 238, 263; K. Sardaryan, age, s. 246.

⁶ Bu konuya dair Rus arşiv belgelerine dayanan çalışmalar için bkz. Mehmet Perinçek, Ermeni Milliyetçiliğinin Serüveni: Taşnaklardan ASALA'ya Yeni Belgelerle; Mehmet Perinçek, Rus Devlet Arşivlerinden 150 Belgede Ermeni Meselesi; Mehmet Perinçek, Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyancıları, Kaynak Yayınları, İstanbul, Kasım 2011; L. M. Bolhovitinov, 11 Aralık 1915 Tarihli Resmi Ermeni Raporu, haz. Mehmet Perinçek, 4. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Aralık 2011.

Taşnak Ermenistanı, devrimci Türkiye ile Sovyet Rusya arasına bir duvar işlevi görecektir. Taşnak Ermenistanı, Batı'nın Doğu'daki planlarını gerçekleştirmede bir üs olacaktır. Ermeni meselesinin hedefinde Türkiye'nin yanında bu sefer Sovyet Rusya da vardır.

Sovyet belgeleri, diğer yandan Taşnakların bugünkü Ermenistan sınırları içerisinde yaptıkları etnik temizlik politikasını da ortaya koymaktadır. "Saf" milli bir devlet kurma adına Müslüman nüfusun önemli bir kesimi Taşnak iktidarı tarafından ortadan kaldırılmıştır.

Bu etnik temizlik politikasında Njde'nin rolü Sovyet belgelerine de yansımıştır. Örneğin Kızıl Ordu komutanları Todorskiy ve Sviridov, 1921 yılında Orconikidze'ye gönderdikleri raporda 1919 ve 1920 yıllarında Şarur bölgesinin Taşnaklar tarafından ceset ve ölüm vadisine çevrildiğini belirtmiştir. Bölgedeki Müslüman nüfus katledilmiş, sağ kalanları ise Türkiye'ye kovalanmıştır. Müslüman nüfusun malvarlıkları ise Taşnak lideri Njde'nin birliği tarafından yağmalanmıştır. Kızıl Ordu komutanlarının ifadesiyle insanlık böyle bir barbarlık görmemiştir.⁷

Njde'nin 27 Eylül 1920 tarihli ultiatomundaki şu ifadeleri bu katliam politikasının itirafı niteliğindedir: "Türkleri ve Rusları, muharebede ve muharebe dışında yok ettiğim keyifle yok ediyorum."⁸

O yıllarda Ermeni Bolşevik hareketi içinde yer alan ve 1921'den itibaren Sovyet güvenlik birimlerinde görev yapan Ermeni kökenli Arsen Arutyunoviç Hoylunts, İkinci Dünya Savaşı sonrası Njde hakkında yürütülen soruşturma sırasında tanık sıfatıyla verdiği 16 Eylül 1947 tarihli ifadede o dönemle ilgili şunları belirtmiştir:

"1919-20 yıllarında Kapan bölgesinde Taşnak ordusunun silahlı güçlerini kumanda eden Njde'nin komutası altında Kapan ve yakın bölgelerdeki onlarca Azerbaycan köyü yok edildi ve bu köylerdeki binlerce sivil katledildi."⁹

Tanığın ifadesine göre Njde, sadece Müslüman nüfusa yönelik değil, devrimci isyanların bastırılmasında Ermeni ve Ruslara karşı da gaddar metotlara başvurmuştur. Bunlarla ilgi birçok örnek anlatan Hoylunts, özellikle Ermenistan'ın önemli ruhani merkezlerinden Tatev'de yapılan katliama dikkat çeker. Aralık 1920-Ocak 1921'de Njde'nin karargâhının bulunduğu bu bölgede onun emriyle 400'e yakın Rus Kızıl Ordu mensubu, Ermeni devrimci köylü ve işçileri kurşuna dizilerek ya da canlı canlı kayalıklardan aşağı atılarak öldürülmüştür. Şahit olduğu bütün bu olayların tanıklarını da sayan Hoylunts, Njde'yi

⁷ Rusya Toplumsal Siyasal Tarih Devlet Arşivi (RGASPI) fond 85 liste 13 dosya 75 yaprak 2 arkası.

⁸ Vaçe Ovsepyan, age, s. 225.

⁹ Age, s. 214.

“Ermeni halkının cellatı” olarak niteler.¹⁰ Tatev’deki olayın tanıklarından Ermeni Bolşeviklerinden Avag Tatevosoviç Canunts, Njde’nin o dönemde Ermenistan’ın Kapan bölgesinde derin çukurlara su doldurup Ermeni devrimcileri boğdurttuğunu da anlatmıştır. Canunts, ifadesinde 1920 yılında Njde’nin Dro’yla birlikte Kubatlin bölgesindeki 100 Azeri köyünü yağmaladığını ve sonrasında da bu köyleri ateşe verdiğini belirtir.¹¹ Tatev olayıyla ilgili yukarıdaki ifadeler sorulduğunda Njde’nin verdiği cevap ise şöyle olmuştur:

“Tanıklar Hoylunts ve Canunts’un ifadelerini doğru kabul etmiyorum. Ancak tanıklar Hoylunts ve Canunts’un bahsettiği, kurşuna dizilen ve Tatev kayalıklarından atılanlar, Sovyet iktidarının bize karşı kullandığı Zaval Paşa’nın birliğinden 200’e yakın Türk olabilir.

“Belirtmek isterim ki, Zaval Paşa’nın birliği tarafımdan mağlup edildi ve kendisi yaralı olarak subayları ve askerleriyle esir alındı. Tarafımdan askerlerin serbest bırakılması, Zaval Paşa ve subay kadrosunun ise halk önünde kurşuna dizilmesi emri verildi. Ancak korumalarım köylülerle birlikte onları Tatev ve Darbas’ta kurşuna dizmişler ve Tatev Kalesi’nden aşağı atmışlar.”¹²

Ermenistan’da, Türk Ordularının ve Kızıl Ordu’nun askeri işbirliği sonucunda Taşnak iktidarına son verilir. Njde, Ermenistan’da Sovyet iktidarının ilanından sonra yeni rejime karşı mücadele eder. Başarılı olamayınca İran’a, oradan Bulgaristan’a geçer. Emperyalist devletlerle işbirliği Taşnaklar ve Njde için yine büyük hüsrarla sonuçlanır.

Taşnakların önde gelen isimlerinden Garegin Njde, uğradıkları hezimetin muhasebesini yapmış ve en önemli neden olarak dış güçlerin etkisi altında kalmalarını ve süreci kendilerinin yönlendirememesini görmüştür. Njde’ye göre hasta ve mutsuz halk, mutsuzluğunu dış sebeplere bağlamakta ve kurtuluşun dışardan geleceğine inanmıştır.¹³

Njde, 1929 yılında kaleme aldığı “Ermeni Aydınlarına Açık Mektuplar”da özellikle Avrupa karşısında düştükleri durumdan yakınıır:

“Kafamız garip çalışıyor. Avrupa’ya inancımız kör bir duyguydu. Düşmana hoşgörümüz Hıristiyanlıktan. Ama böyle olmakla beraber ezilmiş ve tamamen bir kenara atılmış duruma biz düştük.

“Garipsenecek bir durum yok! Ezilmiş ve bir kenara atılmış olduk, çünkü Avrupalıların karakterini hiçbir şekilde bilmiyoruz.

¹⁰ Age, s. 214-216.

¹¹ Canunts’un 17 Eylül 1947 tarihli tanık ifadesi için bkz. Age, s. 217-219.

¹² Njde’nin 19 Eylül 1947 tarihli ifadesinin ilgili bölümü için bkz. Age, s. 221-222.

¹³G. Njde (Garegin Ter-Arutyan), Otkrite Pisma Armyanskoy İntelligentsii, Armyanskaya Revolyutsionnaya Federatsiya “DAŞNAKTSUTYUN”, Yerevan, 1992, s. 1, 6.

“Avrupa’ya İsevi duygularla yaklaştık ve bizim garip mistizmimiz, bizim milli hastalığımız, bize has ruh hali sebebiyle Avrupalılara bağlandık ve onların bütün savaşları bizim kurtuluşumuz adına yürüttüklerine inandık.

“Bu kendimizi kandırmamız bizi siyasi dilencilere dönüştürdü, ve zayıf kaldıkça sulu gözlü olduk.

“Tüm sürecin psikolojisi olan dilencilik ve sulu gözlülük bizim tek siyasi silahımız. Ancak sulu gözlülük ruhen hamlığın veya korkaklığın bir kanıtıdır. Dilencilik ise tamamen tiksindirici. Dilenciye sadece merhamet duygusu uyandığından değil, çoğu zaman iğrençlikten yardım edilir.

“Daha korkuncu siyasi dilenciliktir, çünkü politikada merhamet yoktur, iğrençlik daha fazladır.”¹⁴

Njde, bağımsızlık isteyen halkların her şeyden önce bu tür ruh halinden kurtulması gerektiğini vurgular. Kendi ayakları üzerinde duramayan halklar devlet kuramayacaktır. Devlet sahibi olmak bağımsız siyasi düşüncüyü, savaşta kendi gücüne güveni, yönetimde inisiyatifini gerektirmektedir. Zafer, kendi inisiyatifine inancın sonucundan başka bir şey değildir.¹⁵

Benzer özeleştirici Taşnak Partisi’nin kurucusu ve Ermenistan’ın ilk başbakanı Ovanes Kaçaznuni tarafından da yapılmıştır. 1923 yılında Taşnak Partisi’nin konferansına sunduğu raporda Kaçaznuni, Sevr Antlaşması’nın o dönemde gözlerini kör ettiğinin altını çizerek, Oysa Sevr Antlaşması yerine Türklerle doğrudan bir antlaşmaya yanaşmış olsaydılar, çok şey kazanabileceklerdir. O zaman bunu anlamamışlardır. Kaçaznuni, raporunda savaştan kaçınmak için de hiçbir şey yapmadıklarını, tam tersine savaşa yol verdiklerini belirtir ve bunu affedilemez bulur. Türkiye’nin askeri gücünden haberdar değillerdir ve kendi ordularını tanımamışlardır. Orduları, devamlı geri çekilmiş, silahlarını bırakıp köylerine kaçmıştır.

Kaçaznuni, raporunda övünülecek hemen hemen hiçbir şey yapmadıklarının ve omuzlarına aldıkları yükün; devlet örgütlenmesinin, devlet işlerinin idaresinin; kapasitelerinin üzerinde olduğunun altını çizerek, İmkânlarının ölçülerini bilememişler ve devlet adamı olamamışlardır.

Kaçaznuni’nin raporunun son satırları ise şöyledir:

“Taşnaksutyun’un artık yapacağı bir şey yok!

¹⁴ Age, s. 7.

¹⁵ Age, s. 9.

“Partimiz yapması gereken her şeyi yaptı ve kendini tüketti. Yeni hayat şartları, yeni talepleri getiriyor ve bu taleplere cevap verecek yeterliliğe sahip değiliz. Demek ki, bu arenadan çekilip yerimizi bizden daha yeteneklilere bırakmalıyız. (...)

“Söyledim, Taşnaksutyun’un artık yapacağı hiçbir şey yok. Doğru ifade etmedim. Son bir işimiz daha var, Ermeni siyasi hareketinin geçmişine ve kendi geçmişimize karşı bir yükümlülüğümüz daha var. Parti, kendi kararıyla bilinçli ve kesin olarak varlığına son vermelidir.

“Evet, intiharı öneriyorum.

“Tek onurlu çıkışın intihar olduğu durumlar olur. İşte Partimiz tam bu durumdadır.

“Bunu dört-beş sene önce yapmalıydık. (...) Eğer bu kararı almazsak, ileride bizi yıkım ve şerefsiz bir son bekliyor. (...)

“İşte acı gerçek! Bu gerçeği kabul etme cesaretini göstermeliyiz ve gerekeni yapmalıyız. Çözüm açık: Hayatımıza son vermek.”¹⁶

İkinci Dünya Savaşı

Ancak Njde ve Ermeni milliyetçi hareketi, kendi yaptıkları bu özelleştiriden de ders çıkartmayacaktır. Dünyada değişen dengelere göre yeni bir hamı arayışı içine gireceklerdir. Taşnaklar, Birinci Dünya Savaşı’nda üstlendikleri rolü İkinci Dünya Savaşı’nda da oynarlar. Ancak bu sefer Hitler Almanyası’nın yanında. Taşnaklar, faşist Alman orduları için gönüllü birlikler oluşturarak bölge halklarına karşı yeni bir suça imza atarken hem SSCB’nin hem de Türkiye’nin Alman orduları tarafından işgal planlarında da görev almışlardır. Bu hareketin en başında da Garegin Njde yer alır.

Nazilerle Taşnaklar arasındaki işbirliğinin ideolojik zemini, 1930’larda döşenmeye başlanmıştır. O dönemde Njde, Dro gibi Taşnak liderleri de Ermenilerin arı ırktan geldiğini Almanlara kanıtlamak için az çaba harcamamıştır.¹⁷

Bu süreçte Ermeni milliyetçi gençlik dernekleri ve Berlin’de, Münih’te, Bükreş’te, Sofya’da ve diğer Avrupa ülkelerinde faaliyet yürütecek olan Nazi yanlısı, faşist Ermeni gençlik örgütleri de kurulur. Bulgaristan ve Romanya’da Ermeni milliyetçi örgütü “Tsegakron”un üyelerinden savaşçı gruplar oluşturulur.

¹⁶ Kaçaznuni’nin bu önemli raporunun tam metni için bkz.: Ovanes Kaçaznuni, Taşnak Partisi’nin Yapacağı Bir Şey Yok, İstanbul, Kaynak Yayınları, Kasım 2005.

¹⁷ Vaçe Ovsepyan, age, s. 109, 142, 148, 153, 267; Antranig Chalabian, DRO (Drastamat Kanayan): Armenia’s First Defense Minister of the Modern Era, Indo-European Publishing, Los Angeles, 2009, s. 243; Daşnaki Na Slujbe Germanskoy Razvedki, Azernesç, Baku, 2014, s. 63.

Bu örgüt, 1934 yılında Njde tarafından kurulmuş, ardından Avrupa’da yaygınlaşmıştır. Bu örgütün ciddi bir kısmı, süreç içinde Alman askeri istihbaratı Abwehr’in özel birliklerine katılır. Bunlar arasında sadece gençler değil, Njde’nin eski silah arkadaşları da yer alıyordu. “Tsegakron”, İkinci Dünya Savaşı’nda dünyadaki bütün Ermenileri Nazilerle işbirliğine çağırmıştır. Birçok tarihçi, bu örgütü Ermenilerin “Hitlerjugend”¹⁸ olarak nitelendirmiştir.¹⁹

Örgüt, gerçekten de ideolojisini ırk temeline oturtuyor ve ırkı kutsuyordu. “Tsegakron”, ırkın kanının saf olması gerektiğine inanıyordu. Hareket, kendi yayınlarında karma evliliklere karşı çıkıyordu. “Tsegakronutyun”a (hareketin ideolojisi) göre aile ırkın güçlenmesi için vardı, çocuklarsa ebeveynlerinden çok ırka aitlerdi. Onlar için ırk, her şeyden önce geliyordu ve Ermenilerin gerçek dini ermenizmdi.²⁰

Dönemin tanıklarından ABD’de yaşayan bir Ermeni olan John Roy Carlson (Arthur Derounian), New York’ta sokakta karşılaştığı Nazi taraftarı Taşnak Edward Masgalajian’ın (Edward C. Adrian) “Tsegakron”la ilgili sözlerini şu şekilde aktarmıştır:

“Adrian bana Tsegakron olarak bilinen Taşnakların gençlik örgütünün Ermenicedeki ‘tseg’ (ırk) ve ‘kron’ (din) kelimelerinden türediğini söyledi. Adrian, bu faşist ‘ırk tapıcısı’ milliyetçilerin program ve felsefesinin Hitler Gençliği’ne benzediğini gururla ifade etti.”²¹

“Tsegakron” hakkında benzer ifadeler Taşnakların önemli liderlerinden Deveciyan tarafından da dile getirilmiştir. Türkiye Ermenisi olan Ovanes Akopoviç Deveciyan, Avrupa’ya gittikten sonra da Parti’de üst düzey görevler almış ve Nazilerle işbirliğinde önemli rol oynamıştır. Deveciyan, savaş sonrası Bükreş’te Sovyet karşı istihbarat örgütü “Smerş” (Smert Şpionam-Casuslara Ölüm) tarafından yakalanarak SSCB’de sorgulanmıştır. Deveciyan’a sorgusunda “Tsegakron” örgütü de sorulur:

“Eğer ‘Tsegakron’ kelimesini açacak olursak ırka ve onun saflığının korunmasına tapmak ortaya çıkar, Nazizmle eşdeğerdir. Bu şekilde Njde, ‘Tsegakron’uyla Ermeni temelli faşizm propagandası yaptı.”²²

¹⁸ “Hitler Gençliği” olarak adlandırılan örgüt, Nazi Partisi’nin gençlik kolu olarak kuruldu. Daha sonra bir devlet kurumu haline geldi. Hükümet, 1939 Mart’ında bir kanun çıkararak bütün gençlerin “Hitler Gençliği”ne katılmasını askerlik gibi zorunlu tuttu. Bkz. William Shirer, Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü, 2. basım, Ağaoğlu Yayınevi, Mart 1970, İstanbul, s.194, 400-407; Cornell Law Library Donovan Nuremberg Trials Collection, Office of Strategic Services Research and Analysis Branch, Principal Nazi Organizations Involved in the Commission of War Crimes, The Nazi Party (Part IV), Vol LXXXVII Section 62.04 (R&A 3113.7, pt. IV).

¹⁹ Eduard Abramyan, Kavkaztsı v Abwehre, İzdatel Bıstrov, Moskva, 2006, s. 32-33.

²⁰ Muşeg Lalayan, Garegin Njde i Yego Uçenie, Respublikanskaya Partiya Armenii, Yerevan, 2004, s. 28, 37.

²¹ John Roy Carlson, Under Cover: My Four Years in the Nazi Underworld of America, 7. basım, E. P. Dutton&Co., Inc., New York, Ağustos 1943, s. 81-82.

²² 28 Ağustos 1947 tarihli sorgu tutanağının ilgili bölümü için bkz. Vaçe Ovsepyan, age, s. 23.

“Tsegakron”, Njde savaş sonrası Sovyetler tarafından yakalanıp yargılandığı zaman da iddianamede suç unsuru olarak yer almıştır. 11278 nolu Njde soruşturma dosyasında yer alan iddianamede Hitlerjugend’in ideolojisi temelinde kurulan örgütün ırkçılık propagandası yaptığı, Amerika’da gençler için savaş eğitimi veren kampların kurulduğu, bu kampların amacının savaş başladığı zaman Almanya’nın ABD’ye saldırması durumunda Nazi ordularıyla birleşerek Amerika’yı içerden vurmak ve SSCB’yle Ermenistan’ın işgali durumunda da yerel nüfusun direnmesini engellemek olduğu yazmaktadır.²³

Ünlü şarkiyatçı ve Ermeni uzmanı Akop Arakeloviç Siruni (Çoloyan)’ın savaş sonrası Sovyetler tarafından tutuklandığı zaman Njde soruşturması kapsamında tanıklığına başvurulmuştur. Bunun üzerine Siruni, “Garegin Njde ve ‘Tsegakron’ Hareketi Hakkında” başlığıyla bir ifade vermiştir. Njde’yi 1920’lerin başından beri tanıyan ve hatta onunla ilgili kitaplar kaleme almış olan Siruni, Njde’nin Amerika’ya gittikten sonra Ayrenik gazetesinde görkemli bir dille ırkçılığa övgüler düzdüğünü, yazılarındaki ve konuşmalarındaki ağdalı, kaba ve süslü laflarından sadece Njde’nin ırk temelinde bir hareket kurduğunun ve kendi ırkının Ermenilerin varlığının esası olduğunun anlaşıldığını belirtmiştir. Njde’nin bu fikirlerini Ermeni halkının taleplerinden ve gerçeğinden çok uzak gördüğünü söyleyen Siruni, Ermenilerin irki bir tehlike yaşamadığının, dolayısıyla bunla ilgili bir tedbir almanın lüzumu olmadığını altını çizmiştir. Siruni, o dönemde çekinmeden her yerde “Tsegakron” kelimesinin karşılık geldiği “ırk-din”in yerine “kirli-din”i kullandığını anlatmıştır.

Njde’nin 1934’te Bulgaristan’a geçtikten sonra Amerika’daki Ermenilerin iki kampa ayrıldığına dikkat çeken Siruni, bunun üzerine Njde’nin iki kitap kaleme aldığını ifade etmiştir: “Amerika’daki Ermeniler: Irk ve Döküntüler” ve “Şeytan Komplocular Irka Karşı”. Njde’nin “Tsegakron” hareketini Avrupa’da yayma girişimlerine de değinen Siruni, böylece Avrupa’daki Ermeniler arasında birçok faşist gruplar çıktığını, bunların Ermeni gerçekliğinden kopuk, yabancı karşıtlığı vb. faşist fikirleri papağan gibi tekrar ettiklerini vurgulamıştır.²⁴

Njde, savaş sonrasında Ermenistan SSC’de²⁵ yattığı hapisshanede sadece Türkofillerin ve tarihten anlamayan cahil Ermenilerin “Tsegakron”un aleyhinde konuşabileceğini ifade etmiştir. Njde, “Tsegakron”un kurulma gerekçeleri arasında Ermeniler arasındaki eski kuşağın Türkiye’yle ilgili siyasi yaklaşımlarının değişmesini de göstermektedir. Njde’ye göre eski kuşak, Ermeni meselesiyle arasına mesafe koymaya başlamış, Türkiye’de kalan Ermeni

²³ Bkz. Age, s. 178.

²⁴ Siruni’nin ifadesinin tam metni için bkz. Age, s. 179-185.

²⁵ Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti.

topraklarından vazgeçme fikriyle uzlaşmakta ve Türklerle yakınlaşmaktadır. “Tsegakron” hareketi, bu anlamda Türkiye’ye yönelik toprak talepleri konusunda Ermenilere sorumluluklarını hatırlatmak görevini de üstlenmiştir. Bu yüzden “Tsegakron”un programının ilk baskısının kapağı da “Lozan? Asla!” sloganıyla çıkmıştır.²⁶

“Tsegakron”un en önemli amaçlarından biri Türklerden intikam almaktır. Her kurban olan Ermeninin yerine dünyaya iki intikamcı Ermeni gelecekti. Türk halkı asla affedilmeyecek, onlardan amansız bir öç alınacak, acımasızca bir hesaplaşma yaşanacaktı. Hareketin fikir yapısına göre Türklerle düşmanlık tarihi değil, biyolojikti. Türklerin yanında Bolşevikler ve onlarla işbirliği yapan Ermeniler de baş düşmanlar arasındaydı.²⁷

Njde, 15 Aralık 1942’de kurulan Ermeni Milli Komitesi’nde de yer aldı. Komite’nin amacı, Avrupa’daki Ermenileri Alman iktidarı nezdinde temsil etmektir. Bu komite, İkinci Dünya Savaşı sırasında Ermenilerin SSCB karşıtı ve Alman yanlısı propagandasının merkezi oldu.²⁸

Savaş sonrasında Sovyet karşı istihbarat örgütü “Smerş” tarafından yakalanıp SSCB’de yargılanan Taşnak liderlerinin sorguları da Nazi-Taşnak işbirliğini aydınlatmak açısından büyük önem taşımaktadır. Bunların başında Bulgaristan’da yakalanan Njde’nin dosyası gelmektedir. Birçok farklı belge ve bilginin yer aldığı “Zubr” kod adı verilen Njde’nin dosyası, 1990 yılına kadar 6 cilt (yaklaşık 1500 sayfa) halinde Ermenistan SSC KGB arşivinde saklanmış, ancak şuan nerede olduğu bilinmemektedir. Njde’nin soruşturma dosyası ise 4 cilt halinde Ermenistan Cumhuriyeti Milli Güvenlik Servisi Arşivi’ndedir.²⁹ Njde’nin sorgusuna bizzat katılmış olan istihbaratçı Vaçe Ovsepyan, kayıp olan 6 ciltlik dosyadan bazı belgeleri hatıralarında yayımlamıştır. Ovsepyan, kitabında 4 ciltlik soruşturma dosyasından da faydalanmıştır.

Njde, 12 Ekim 1944 tarihli sorgusunda Alman istihbaratçısı Drumm’la yaptığı görüşmeyi de anlatmıştır. Buna göre Njde, Drumm’a Almanya’ya savaşta nasıl yardım edebileceklerini sormuş ve Berlin’de Ermeniler için bir okul açılmasını, buradan mezun olanların da Almanların vereceği görevler doğrultusunda çalışmasını önermiştir. Bunun üzerine Bulgaristan’dan 30 Ermeni Berlin’e getirilmiş ve Almanlar adına içerden çalışmak üzere Sovyet Ermenistanı’na gönderilmiştir.³⁰

²⁶ Age, s. 245-246.

²⁷ Muşeg Lalayan, age, s. 32-33, 39.

²⁸ Eduard Abramyan, age, s. 33-34; Christopher J. Walker, Armenia: The Survival of a Nation, 2. Basım, Routledge, London, 1990, s. 357.

²⁹ Vaçe Ovsepyan, age, s. 5, 28.

³⁰ Sorgunun ilgili kısmı için bkz. Age, s. 146-147.

Njde hakkında hazırlanan 10 Mart 1948 tarihli iddianamede isnat edilen suçlar 1918 yılından başlamaktadır. Nazilerle işbirliği dönemine ait eylemler arasında ABD’de “Tsegakron” örgütünün kurulması, 1941 yılında Alman ajanı S. İ. Burev aracılığıyla Balkanlar’daki Alman istihbaratının önemli isimlerinden Dr. Delius kod adlı Otto Wagner’le bağlantı kurulması, onun verdiği görevle Bükreş, Varna, Plovdiv, Sliven, Şumen şehirlerine giderek Sovyetler Birliği’ne karşı kullanmak amacıyla Almanlar adına adam toplanması, 1942 Sonbaharında Alman istihbaratçısı Binbaşı Drumm’un verdiği görevle Bulgaristan’dan 30 Ermeniye Berlin’e götürmesi ve orada istihbarat okullarında eğitilmelerini sağlaması, ardından bu kişilerin ajan ve sabotaj faaliyetlerinde bulunmak ve Alman ordularının yaklaşması durumunda ayaklanma çıkarmak amacıyla Kırım üzerinden Sovyet Ermenistanı’na yollanması, 1943 Ağustos’unda Kırım’a gelerek Almanların verdiği görevleri yerine getirmesi, Almanlarla işbirliği yapmak üzere kurulan Ermeni Milli Komitesi’nde yer alması sayılmakta ve 25 yıl hapsi istenmektedir.³¹

Nazilerle temaslarda önemli rol oynamış olan Taşnakların önde gelen liderlerinden ve Dro’nun yakın mesai arkadaşı Ovanes Deveciyan, 28 Ağustos 1947 tarihli sorgusunda Njde’nin esir kamplarını gezerek Ermeni Sovyet askerlerini SSCB’ye karşı savaşmaya çağırdığını ve “Kim Almanya için ölüyorsa Ermenistan için ölüyordur” diyerek propaganda yaptığını anlatmıştır.³²

Dosyada bulunan başka bir belge de Sovyet istihbaratçısı B. Z. Kobulov’un daha 1938 yılının Ekim’inde yazdığı rapordur. Raporda Njde’nin Bulgaristan’da yaptığı ırkçı ve Sovyet karşıtı propaganda ve hazırladığı faşist askeri gruplar konu edilmekte, buna karşı alınması gereken önlemler ele alınmaktadır.³³

Yakalanmasından önce hazırlanan başka bir istihbarat raporunda da Bulgar iktidarının ve Gestapo’nun desteğiyle Njde’nin Almanlar için gönüllüler topladığı ve ayrıca bir kadın örgütü kurduğu bilgisi verilmektedir.³⁴

Njde, Nazilerin Türkiye’yi işgal planlarında da rol oynamıştır. Almanya, 1942’nin ortasında hem Sovyetler Birliği’ne hem de Türkiye’ye karşı Kafkas Birliği projesine geçer. Bunda Almanlara en büyük yardımı memnuniyetle Taşnaklar gösterecektir. Türkiye karşıtı Kafkas Birliği, 1943 yılının ortasında Garegin Njde’nin inisiyatifinde kurulmuştur.

³¹ Tam metni için bkz. Age, s. 81-85. Benzer suçlamaların bulunduğu 31 Ekim 1944 tarihli tutuklama kararı için bkz. Age, s. 94-95.

³² Sorgu tutanağının ilgili kısmı için bkz. Age, s. 24.

³³ Bkz. Age, s. 75-76.

³⁴ Tamamı için bkz. Age, s. 128-131.

Bunlarla birlikte 1942 Yazında Njde'nin grubuna Alman istihbaratının planları çerçevesinde Trakya bölgesinde faaliyet yürütme görevi de verilmiştir. Ancak Sovyetler'in karşı saldırısıyla bu plandan da vazgeçilmiş, Njde'nin grubu Doğu Cephesi'ndeki harekâtlara hazırlanmak üzere Almanya'ya geri gönderilmiştir.³⁵

Njde, Nazilerle yaptığı görüşmelerde sık sık Türkiye karşıtı konuşmalar yaptığını da belirtmektedir. Njde'nin Alman istihbaratının yetkilisi Drumm'la yaptığı görüşmede Sovyet cephesinde kullanılacak Ermenilerin daha sonra Türkiye ile savaşta Ermenileri Türklere karşı ayaklandıracak ana halka olacağı ve daha sonra bunların Türkiye'ye gönderileceği de konuşulmuştur. Njde, bu grubun özellikle Trakya'da daha faydalı olacağını söylemesi üzerine grup, Dr. Engelhaupt'un emrine verilecektir. Grup, Türk-Bulgar sınırında faaliyet de yürütmüş, Almanların saldırısı arifesinde Trakya bölgesine geçmek üzere hazırlıklar da yapmıştır.³⁶ Diğer taraftan esir kampları dolaşarak Türkiye'ye karşı savaşta kullanmak üzere Ermeni askerler de toplanmıştır.³⁷

Njde'nin Alman istihbaratıyla temaslarından sonra Almanya'ya götürdüğü Ermenilerin hemen hemen hepsinin Türkiye kökenli olması da dikkat çekicidir.³⁸ Zaten Njde de Nazilerle işbirliğinin esas olarak Türkiye karşıtlığı temelinde olduğunu vurgulamış ve özellikle Türkleri iyi bilen Türkiye Ermenilerinden gençleri seçerek Alman Ordusu bünyesinde birlikler kurduklarını açıklamıştır.³⁹

Türkiye'den Almanlara ajan devşirilmesinde Njde de rol oynamıştır. Njde, Bulgaristan'dayken Alman istihbaratının Balkanlar'daki yetkilisi Delius'la yaptığı görüşmede bu konu gündeme gelmiştir. Delius, Almanya'nın Türkiye'yle yakından ilgilendiğini, İstanbul'da birçok Ermeninin yaşadığını söyledikten sonra bunların arasından Alman istihbaratına çalışabilecek kişilerin bulunması konusunda Njde'den yardım istemiştir. Bunun üzerinde Njde, Adrine Dadryan'ın ismini vermiştir. Dadryan, ileriki süreçte Türk Ordusu, ülkenin ekonomik durumu, halkın ruh hali hakkında Almanlara bilgi toplamıştır. Almanlar da ona abisinin yanına Viyana'ya gitmesi konusunda yardımcı olmuştur.⁴⁰

³⁵ Eduard Abramyan, age, s. 158.

³⁶ Vaçe Ovsepyan, age, s. 146, 153, 155, 177, 199; Ermenistan Cumhuriyeti KGB Arşivi dosya 5232 cilt 4 paket 2'den aktaran: G. B. Abramyan, "İz Tyuremnih Zapisok Garegina Njde", Vestnik Obşestvennih Nauk AN ArmSSR, No. 5, 1991, s. 140-141.

³⁷ Njde'nin yakın çalışma arkadaşlarından A. K. Asaturyan'ın ifadesinin ilgili kısmı için bkz. Vaçe Ovsepyan, age, s. 235.

³⁸ Age, s. 154.

³⁹ Njde'nin 22 Mart 1947 tarihli sorgusunun ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Yüksek Konseyi Prezidyumu Başkanı K. Y. Voroşilov'a hapisneden gönderdiği 26 Şubat 1954 tarihli mektubun ilgili kısmı için bkz. Age, s. 174, 176, 199.

⁴⁰ Njde'nin 12 ve 18 Ekim 1944 tarihli sorgularının ilgili kısımları için bkz. Age, s. 143-144, 162.

Cezaevi Yılları

Njde, savaşın bitimiyle Bulgaristan'da Sovyet karşı istihbaratı (Smers) tarafından yakalanır, götürüldüğü Moskova'da tutuklanır. Yargılama sonunda 25 yıl hapse mahkûm edilir.

Njde, cezaevindeyken Taşnaksutyun Partisi üzerine bir değerlendirme yazısı kaleme almıştır. Ocak 1947 tarihli yazının başlığı "Taşnaksutyun'un Ortaya Çıkışının Tarihi Koşulları ve Karakteri"dir. Njde, Taşnak örgütünün taktiksel silah olarak terörü ve propagandayı benimsediğini belirtir. Njde'ye göre Taşnaksutyun, özellikle terör silahını etkili kullanmış ve kendi lehine sonuçlar almıştır. Bunların başında Osmanlı Bankası baskını, II. Abdülhamit'e suikast gelmektedir.

Njde, ilerleyen süreçte Taşnak liderliğindeki ciddi bozulmaya dikkat çeker. Njde, bir taraftan ahlaki çöküntünün altını çizer, diğer yandan yeni liderlerin ikiyüzlülüğünün altını çizer. Taşnaksutyun, o andan itibaren şefler ve hizipler partisi haline gelmiştir. Kariyerizm ve çıkarıcılık lider kadrolarında hâkim hale gelmiştir. Njde, Taşnak Ermenistanı'nın kurulduğu zamanda dahi örgütün bu durumda bulunduğunu, yazıyı kaleme aldığı dönemde ise artık hiçbir milli ve savaşı yanının kalmadığını yazar.

Taşnaksutyun'un salon sosyalizminin Ermeni emekçilerine hiçbir fayda sağlamadığını belirten Njde, Taşnakların Ermeni sorunun çözümü için Avrupa emperyalizminin arabasına koşulduğuna işaret eder. Njde'nin ifadesiyle Taşnak yönetimde sorumluluk duygusu yoktur, bu yüzden hataları milli felaket seviyesine ulaşmıştır. Taşnak yönetimi, kendisinden başka yargı mercii tanımamakta, sorumluluk meselesini gündeme getiren herkes takibata uğramaktadır.

Njde, Taşnaksutyun içindeki bölünmeyi de ele alır. 1930-40'lı yıllarda Taşnakların liderlerinden olan Amo Ogancanyan ve Vaan Navasardyan'ın gözünde Taşnakların diğer önemli lideri Dro Kanayan her türlü suçu işleyebilecek bir alçaktır. Ter-Minasyan (Ruben Paşa), Njde'ye gönderdiği bir mektupta Dro'yu Ermeni halkının haini olarak anmıştır. Keyfi saldırılarıyla Ermenilerin Türkiye'deki katliamlarına neden olmuştur. Ancak Njde, Ruben Paşa'yı da çıkarıcı olarak niteler, işine geldiği zaman Dro'yla uzlaştığını belirtir. Njde'nin ifadesiyle Ruben Paşa'ya göre disiplin, onun ve onun gibilerin cezasız kalması, alttakilerin de buna ses çıkarmamasıdır.

Njde, Parti'den ayrılır ayrılmaz Taşnak saflarından Andranik'e karşı yapılan suçlamalara da değinir. Andranik, birden "sarhoşa", "korkağa", "ufak bir iki çatışmanın ekmeğini yiyen kişiye" dönüşmüştür.

Njde, yazısını artık Taşnaksutyun'un varlığının faydasız, mantıksız ve gereksiz olduğu sözleriyle bitirecektir. Aynı Kaçaznuni'nin yukarıda ifade ettiği gibi Njde'ye göre de Taşnaksutyun yok olmalıdır, o da bu bilinçle Parti'den ayrılmıştır.⁴¹

Bunun da ötesinde Njde, çok kısa bir süre önce Nazi Almanyası'nın yanında Sovyetle Birliği'ne karşı savaşırken, tutuklanmasıyla birlikte bu sefer cezaevinden Sovyet yetkililerine hizmetini sunmak üzere mektuplar göndermeye başlamıştır. Njde, birden Sovyet dostu kesilir, SSCB'yi Türkiye'ye karşı kışkırtmaya çalışır.

Njde'nin tutuklandığı zaman ilk yaptığı işlerden biri Stalin'e mektup yazmak olur. 21 Ağustos 1945 tarihli mektupta 1936 yılında Bulgaristan'dayken kendisinden Stalin'e suikast için 3-4 kişi talep edildiğini, kendisinin bunu ret ettiğini yazar. Sovyet karşıtlığı, Türk-Sovyet Antlaşmasından sadece Türkiye'nin fayda sağlamış olmasıdır. Ancak son on senelik gelişmeler doğru bir yönetime sahip olmadığını göstermiştir. Siyasi olarak temiz kalplidir. Njde, Ermeni halkının var oluşunu ancak Sovyetler Birliği'nin sağlayacağından emindir. Njde, mektubunda son olarak Sovyet iktidarıyla barışmak istediğini ifade eder.⁴²

Stalin'e hapisshaneden yazdığı 16/10 Aralık 1947⁴³ tarihli mektupta kendisinin Sovyetler'in artık düşmanı olmadığını kanıtlamaya çalışır. Njde, Nazilerle işbirliğinin esas temelini Türkiye karşıtlığı olduğunu vurgulayarak Sovyet düşmanı faaliyetlerinin üstünü örtmeye çalışır. Artık bundan sonra onu ilgilendiren tek şey "feodal Türkiye'nin yok edilmesinde yerini almak"tır. Njde, mektubuna şu satırlarla devam eder:

"Bu yüzden binlerce takipçim ve dostumun şunu söylemesini istemem: 'Şanslı Türkler; düşmanlarından biri, diğer düşmanını öldürüyor!'

"Sizin hapisanelerinizde ölmek istemem.

"Yurtdışındaki Ermeniler şunu söyleyecekler: 'Bolşevikler, Türkiye'nin tarihi düşmanını öldürdüler.'

"Benim ölümünden sizin düşmanlarınız fayda sağlayacak. (...)

"Yurtdışındaki Ermenilerin Türk karşıtı olanları (göçmen Ermenilerin faal kesimi) benim ölümümü sizin dış politikanızın sonucu, sizin Türklere siyasi avansınız olarak değerlendirecekler."⁴⁴

Njde, Stalin'e iletilmeyen ve cevap verilmeyen mektubunda yurtdışındaki Ermeniler arasında Sovyet yanlısı bir eğilim yaratılması gerektiğini belirtir. Njde, bu cümlelerinin hemen ardından bu iş için kendisinden daha uygun bir kişinin bulunmadığını ekler.

⁴¹ Yazısının tamamı için bkz. Age, s. 249-261.

⁴² Ermenistan Cumhuriyeti KGB Arşivi dosya 5231 cilt 4 paket 2'den aktaran: G. B. Abramyan, age, s. 138.

⁴³ Belgenin orijinalinde bu şekildedir.

⁴⁴ Stalin'e iletilmediği belirtilen mektup için bkz. Vaçe Ovsepyan, age, s. 101-106.

Njde, Stalin'e mektuplarına sonra da devam etmiştir. 10 Ocak 1948 tarihli mektubunda yine "görev" istemektedir.⁴⁵ Diğer taraftan Njde, Stalin'in ölümünden sonra tutuklanmasının ve yaşadığı "trajedi"nin sebebi olarak da onu gördüğünü ifade edecektir.⁴⁶

Njde, üst düzey Sovyet yetkililerine gönderdiği mektuplarda iktidara yaranmak için birçok yola başvurmuştur. Örneğin geçmişte Sovyetler'de Türkiye'nin faydalandığı Ermeni karşıtı politikaları Troçki'yle Zinovyev'in uyguladığını belirtmiştir. Tarihsel gerçeklerle uyuşmayan bu ifadeleriyle Stalin'e zamanında muhalif olan bu isimleri kötüleyerek prim yapmaya çalışır. Başka bir ifadesinde de İngilizlerin ismini dahi ağzına almak istemediğini söyler.⁴⁷

Njde, Sovyet Ermenistanı makamlarına da birçok başvurular yapmıştır. Yurtdışındaki Ermenileri toplamak adına görev talep etmiş ve Sovyetler'e hizmet etmek istediğini belirtmiştir. Njde'ye göre her kim Türkiye'ye karşı hareket etmiyorsa; o, bilinçsizce Türkiye'ye çalışmaktadır. Njde, kendisinin tutuklu bulunmasının yurtdışındaki Ermeniler arasında öfke yarattığını ve bunun Sovyet karşıtı amaçlar için kullanıldığını vurgular. Bu günlerde hapiste değil, dışarıda olmalı, yurtdışındaki Ermenilerle ilgilenmelidir. Geciktikçe bahsettiği görevleri yerine getirmek ve İstanbul'a gitmek de zorlaşacaktır. Njde, sorgularında ve özel görüşmelerde Bulgar vatandaşı olarak Bulgaristan'a gönderilmeyi ve orada istihbarat ağı kurmayı da talep etmiştir. Başlıca görevi Türkiye topraklarının Ermenistan'a katılmasını sağlamak olacaktır. Mektuplarında sıkça SSCB'yi olumlayan Njde, Sovyetler'e eski düşmanlığının Türkiye'ye yardım etmiş olmasından kaynaklandığını belirtir. Hatta Njde, Ankara'daki Atatürk anıtının doğuya, Ermenistan'a ve Güney Kafkasya'ya baktığını ve bunun da Türklerin yayılcı politikasını sembolize ettiğini söyleyecek kadar ileri gider. Ancak Njde'nin kendisinin yurtdışında kullanılması talebi reddedilecektir. Türkiye topraklarının Ermenistan'a eklenmesi önerisi de dikkate alınmayacaktır. Dönemin tanıklarının ifadesiyle Moskova'nın ret kararı, Njde için ölümcül bir darbe olmuş ve Njde'nin hapisane duvarları arasında ölümünü hızlandırmıştır.⁴⁸

Njde, hapisshaneden 26 Şubat 1954 tarihinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Yüksek Konseyi Prezidyumu Başkanı K. Y. Vorşilov'a da bir mektup göndermiştir. Mektubunda Türkiye'yi kültürlerin ve halkların ezeli cellatı olarak niteleyen Njde, Türkiye'ye duyduğu tükenmez nefretin de altını çizer. Türkiye'ye darbe vurma imkânının olduğu her zaman kılıcını eline aldığını ifade eden Njde, Türkiye'ye düşman olan devletlere sempatiyle

⁴⁵ Age, s. 73.

⁴⁶ Age, s. 38.

⁴⁷ G. B. Abramyan, age, s. 139, 142-143.

⁴⁸ Vaçe Ovsepyan, age, s. 58, 68, 71, 74, 121-124, 137; G. B. Abramyan, age, s. 141.

yaklaştığını belirtir. Kim Türkiye'nin yanındaysa, Njde de ona karşı olacaktır. Njde'nin ifadesiyle siyasi rotasının formülü budur.

Njde, savaşın sonunda yakalandığında kendi kontrolü altındaki Ermenileri Türkiye'ye karşı kullanmalarını Sovyet yetkililerine önerdiğini ama sonuçta kendisini hapisanede bulduğunu ve burada kendisine çok kötü davranıldığını belirtir. Njde, kendisine kötü muamelede bulunan bir Sovyet yetkilisine de "Türk" adını takmıştır.

Njde, Stalin'in ölümünden sonra tasfiye edilen Beriya ekibini suçlayarak, dosyasının yeniden incelenmesini de talep etmiştir. Njde'ye göre on seneden beri tutuklu olması Türkleri ve Beriya ekibini sevindirmektedir. Ancak Njde'nin bu başvurusu da ret edilecektir.⁴⁹

Garegin Njde (Ter-Arutyan), 21 Aralık 1955 tarihinde cezasını tamamlayamadan hapisanede ölecektir.

Değerlendirme

Yukardaki olguları toptan olarak değerlendirdiğimizde Njde, siyasal hayatına hepsini sığdırmayı başarmıştır: 19. yüzyılın başında Ermeni meselesi İngilizlerin kontrolünderken Türkiye ve Rusya'ya karşı, Balkan Savaşı'nda Bulgaristan'ın yanında Türkiye'ye karşı, Birinci Dünya Savaşı'nda Çarlık Rusyası'nın ve İtilaf Devletleri'nin yanında Türkiye'ye ve Almanya'ya karşı, Taşnak Ermenistanı döneminde İngilizlerin, Fransızların ve Amerikalıların yanında Türkiye ve Sovyet Rusya'ya karşı, İkinci Dünya Savaşı'nda Nazi Almanyası'nın yanında Türkiye, SSCB, ABD'ye karşı savaşmış veya faaliyet yürütmüştür. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında da SSCB'nin yanında Türkiye'ye ve Batı blokuna karşı girişimlerde bulunmak üzere başvurularda bulunmuş, ancak bu girişimleri kabul görmemiştir. Bu süreçte Taşnakların Dro gibi başka temsilcileri de savaş sonrasında yükselen gücü ABD tarafına geçmiş ve Türkiye ile SSCB karşıtı faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.⁵⁰

Ancak arkasında devamlı büyük bir gücü aramak sadece Njde'nin kişisel özelliklerinden kaynaklanmamaktadır. Girişte belirttiğimiz gibi bağınaz Ermeni milliyetçi hareketinin kaçınılmaz sonucudur. Farklı dönemlerde Ermeni milliyetçi liderleri İngiliz, Fransız makamlarından Japon imparatoruna, Rus çarından ABD başkanına, hatta Ermenistan'da Sovyet iktidarının ilk kurulduğu dönemde Türk yetkililerinden Hitler'e kadar

⁴⁹ Njde'nin Voroşilova mektubu ve dosyasının tekrardan incelenmesinin ret edilmesiyle ilgili belgeler için bkz. Vaçe Ovsepyan, age, s. 186-208.

⁵⁰ Dro'nun Amerikan istihbaratı için çalıştığını Fransız araştırmacı Maxime Gauin de ifade etmektedir. Dro, İkinci Dünya Savaşı sonunda Amerikalılar tarafından yakalanmış, ancak Sovyetler'in talep etmesine rağmen Moskova'ya teslim edilmemiştir. Gauin, CIA belgelerinin Dro'nun 1945'in başından itibaren ölümüne kadar Amerikan askeri istihbaratına, kuruluşundan sonra da CIA'e çalıştığını gösterdiğini belirtmektedir. Bkz. Maxime Gauin, "The Turkish-Armenian Dispute: Who Has Something To Hide?", Daily Sabah, 14 Ekim 2014.

birçok yere benzer mektuplar göndermişleridir. Bu başvuruları/mektupları incelediğinizde içeriklerinin hemen hemen aynı olduğu, sadece hizmet edilecek ülkenin adının değiştiği görülecektir.

Njde'nin tutuklandıktan sonra Stalin'e ve Sovyet makamlarına gönderdiği mektuplar ve sorgusunda verdiği ifadeler de bunun tipik bir örneğidir. Çok kısa bir zaman önceki düşünce ve pratiğinin tam tersi bir tavır sergilemesi şaşırtıcı değildir. Bu çerçevede Njde'nin mektupları ve sorgu ifadeleri ile Abdullah Öcalan'ın Türkiye'ye getirildikten sonra verdiği ifadeler ve Türk makamlarına gönderdiği mektuplar arasındaki aşırı benzerlikler de dikkat çekicidir.⁵¹ Bir anda çark ederek pişmanlık duymaları, hizmet etme talepleri, “öldürmeyin, kullanın” şeklindeki kendini “pazarlama” yaklaşımı ve birçok diğer nokta birebir aynıdır. Giriş bölümünde ortaya koyduğumuz bölücü milliyetçi hareketlerin şablonuna doğrudan oturmaktadır.

Njde'nin hayatı, Ermeni milliyetçi hareketinin sadece işbirlikçi yönünü değil, ayrıca şoven ve saldırgan karakterini de çok iyi ortaya koymaktadır. Yukarıdaki tablodan 19. yüzyılın başından itibaren Ermeni milliyetçi hareketinin şoven fikir ve uygulamalarla terörden beslendiği açıktır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı, Taşnak Ermenistanı dönemi ve İkinci Dünya Savaşı yılları bunu şüpheye yer bırakmayacak şekilde göstermektedir. Terörün çok daha az şiddetli yaşandığı 19. yüzyılın başlarında dahi Rusya, bu harekete karşı sert tedbirler almak zorunda kalmış ve büyük çaplı yargılamalar yapmıştır. İşbirlikçi, bağnaz ve saldırgan Ermeni milliyetçiliğiyle karşı karşıya gelen her devletin tutumu farksız olmuştur.

Diğer taraftan Nazilerle işbirliğine kadar ilerlemiş olan Njde'nin bugün Ermeni soykırımı iddialarını hararetle destekleyen çevreler tarafından milli kahraman olarak görüldüğünün de altını çizmek gerekir. SSCB'nin dağılmasından sonra Njde'nin itibarı iade edilmiştir. Ermenistan'da heykelleri dikilmekte, adı meydanlara, caddelere verilmektedir. Daha 28 Mayıs 2016'da Erivan'da, en üst düzeyde katılımla Garegin Njde'nin bir heykelinin açılışı yapılmıştır. Heykelin açılışına Ermenistan Cumhurbaşkanı, Başbakanı, Ulusal Meclis Başkanı ve Yardımcıları, Erivan Belediye Başkanı, milletvekilleri ve çeşitli hükümet yetkilileri katılmıştır. Njde, aynı zamanda şu anda Ermenistan'da iktidarda olan Cumhuriyetçi Parti'nin ilkelerini dayandırdığı kişidir.⁵² 2000-2007 yılları arasında Ermenistan'ın başbakanlığını yapan Andranik Markaryan, Njde'yi doğuran halkın aydınlık ve güçlü bir ülke

⁵¹ Öcalan'ın sorgusuyla ilgili olarak bkz. H. Atilla Uğur, Abdullah Öcalan'ı Nasıl Sorguladım: İşte Gerçekler, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014; Hasan Basri Özbey, Kendi Ağzından Abdullah Öcalan, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mayıs 2014.

⁵² Bkz. Mehmet Oğuzhan Tulun, “Ermenistan'ın Ulusal Kahramanı Olan Bir Nazi”, <http://avim.org.tr/tr/Yorum/ERMENISTAN-IN-ULUSAL-KAHRAMANI-OLAN-BIR-NAZI>

kuracağı umudunu dile getirmiştir.⁵³ Bunlarla birlikte 2013 yılında “Garegin Njde” adıyla çekilen ve Taşnak liderinin hayatını konu alan film Ermenistan tarihinin en büyük bütçeli filmi olmuştur. Tabii filmde yukarıdaki olgulara rastlamak mümkün değildir. Görüldüğü üzere Njde'nin siyasal hayatı ve fikirleri, Ermeni milliyetçi hareketine yön vermeye devam etmektedir.

Buna karşılık Njdelerin tecrübelerinden bugüne dersler çıkarılanlar da vardır. Hrant Dink'in 25 Nisan 2006'da Malatya İşadamları Derneği'nde yaptığı konuşmadaki sözleri bunun en doğrudan ifadesidir:

“Geçmişte İngilizlerin, Fransızların, Rusların, Almanların şu topraklar üzerinde oynamış oldukları rol neyse, bugün aynen tekrarlanıyor. Geçmişte Ermeni halkı onlara güvendi, kendilerini Osmanlı'nın zulmünden kurtaracak sandı. Ama yanıldılar. Çünkü onlar geldiler, kendi işlerini, kendi hesaplarını yaptılar. Çekilip gittiler ve burada kardeşi kardeşle kan içerisinde bıraktılar. Ve bugün Kürtlerin yaşadığı aynı şey. Amerika geldi Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti oluşturmak üzere. Kürt kardeşlerimiz için orası bir çekim alanı mı oldu, ne oldu başka bir şey mi oldu? Ümit mi oldu? Bu çok tehlikeli bir gidiş. Amerika bu. Gelir, o kendi hesabını yapar işine bakar, işi bittiğinde de çeker gider. Ondan sonra da burada tekrar insanları burada kendi didişmesi içinde bırakır.”⁵⁴

⁵³ Aris Kazinyan, 100 Veliçayşih Armyan XX Veka, Moskva, 2006, s. 233.

⁵⁴ “Hrant Dink Neden Hedef Seçildi”, Aydınlik, 20 Ocak 2014.